



Financiering van bestaande natuur

Praktijkcasus 'Weerribben-Wieden'

C.M. van der Heide, C.M.A. Hendriks en M.H. Borgstein

Financiering van bestaande natuur

Praktijkcasus 'Weerribben-Wieden'

C.M. van der Heide¹, C.M.A. Hendriks² en M.H. Borgstein¹

1 LEI Wageningen UR

2 Alterra Wageningen UR

Dit onderzoek is uitgevoerd door LEI Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het ministerie van Economische Zaken

LEI Wageningen UR
Wageningen, mei 2016

RAPPORT
LEI 2016-056
ISBN 978-94-6257-811-1

Heide, C.M. van der, C.M.A. Hendriks en M.H. Borgstein, 2016. *Financiering van bestaande natuur; Praktijkcasus 'Weerribben-Wieden'*. Wageningen, LEI Wageningen UR (University & Research centre), LEI Rapport 2016-056. 44 blz.; 6 fig.; 0 tab.; 26 ref.

Met hun natuurterreinen hebben natuurorganisaties een schat aan natuurlijk kapitaal in eigendom. De waarde van dit kapitaal is van enorm belang – niet alleen voor deze organisaties zelf maar vooral ook voor de maatschappij. Mensen plukken via talloze ecosysteemdiensten, zoals waterzuivering, koolstofopslag, beleving en biomassa, de vruchten van dit natuurlijke kapitaal. Vraag is nu hoe natuurorganisaties meer financiële middelen uit hun natuurterreinen kunnen verkrijgen om daarmee de natuur ook voor de toekomst in stand te houden. Want ondanks hun waardevolle karakter zijn de meeste van die baten gratis, zonder dat daar inkomsten tegenover staan. Onderzoek in de 'Weerribben-Wieden' maakt duidelijk dat een gerichte gebiedsaanpak nodig is om via innovatieve verdienmodellen voldoende inkomsten te halen uit natuurgebieden. Maar zonder een gedeelde sense of urgency vanuit de streek om tot een nieuwe financieringsstructuur te komen, waarmee het onderhoud van de natuur en het karakteristieke landschap gefinancierd kan worden, hebben nieuwe verdienmodellen geen kans van slagen. De uitdaging voor de Weerribben-Wieden ligt in het creëren van een perspectief waarin de actoren vertrouwen hebben en dat tot samenwerking uitnodigt om de verzilveringsmogelijkheden van natuur daadwerkelijk te benutten.

Nature organisations possess a large amount of natural capital thanks to their nature sites. The value of this capital is extremely important for the organisations themselves and in particular for society as a whole. Natural capital provides numerous ecosystem services from which people benefit, such as water purification, carbon storage, pollination and biomass. The question in this instance is how nature organisations can generate more financial resources from their nature sites in order to maintain and protect their natural capital. After all, although these services are very valuable, most of these benefits are free and do not produce any income. A case study in De Weerribben-Wieden National Park in the north of the Netherlands clearly demonstrates how an area-oriented approach involving innovative revenue models is required if nature sites are to produce sufficient income. That said, without the commitment and a shared sense of urgency from stakeholders in the area, new finance mechanisms that are intended to conserve and the characteristic landscape have little chance of success. In light of this, the challenge for this region is to build a perspective that has the stakeholders' confidence and that encourages them to cooperate in order to benefit from the opportunities that monetisation offers.

Trefwoorden: verdienmodel, natuurlijk kapitaal, natuurorganisaties, Nationaal Park

Dit rapport is gratis te downloaden op <http://dx.doi.org/10.18174/380665> of op www.wageningenUR.nl/lei (onder LEI publicaties).

© 2016 LEI Wageningen UR
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E informatie.lei@wur.nl,
www.wageningenUR.nl/lei. LEI is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).



LEI hanteert voor haar rapporten een Creative Commons Naamsvermelding 3.0 Nederland licentie.

© LEI, onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2016
De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Het LEI aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Het LEI is ISO 9001:2008 gecertificeerd.

LEI 2016-056 | Projectcode 2282700150

Foto omslag: Ronald van der Heide

Inhoud

	Woord vooraf	5
	Samenvatting	6
	Summary	10
1	Inleiding	14
	1.1 Aanleiding en achtergrond	14
	1.2 Doelstelling en centrale onderzoeksvraag	17
	1.3 Onderzoeksaanpak	18
	1.4 Opbouw van het rapport	20
2	Casusgebied 'Weerribben-Wieden'	21
	2.1 Beschrijving van het gebied	21
	2.1.1 Cultuurhistorie en landgebruik	21
	2.1.2 Nationaal Park 'Weerribben-Wieden': heden en toekomst	23
	2.2 Ecosysteemdiensten	25
3	Verzilpering van vier ecosysteemdiensten	27
	3.1 Water	27
	3.1.1 Oppervlaktewater	27
	3.1.2 Drinkwater	28
	3.2 Recreatie	29
	3.3 Riet	31
	3.4 Biomassa	32
	3.5 Tot slot	33
4	Procesmatig verloop van het veldwerk	34
	4.1 Weerbarstige praktijk	34
	4.2 Tijdlijn van het project	34
	4.3 Procesanalyse	36
	4.3.1 Onderzoeksfactoren	37
	4.3.2 Gebiedsfactoren	37
5	Conclusies	39
	Literatuur en websites	42

Woord vooraf

Met hun natuurterreinen hebben natuurorganisaties een schat aan natuurlijk kapitaal in eigendom. De waarde van dit kapitaal is van enorm belang – niet alleen voor deze organisaties zelf, maar ook voor de maatschappij. Mensen plukken via talloze ecosysteemdiensten, zoals waterzuivering, koolstofopslag, beleving en biomassa, de vruchten van dit natuurlijke kapitaal. Ondanks hun waardevolle karakter zijn de meeste van die baten gratis, zonder dat daar inkomsten tegenover staan. De laatste jaren is dan ook veel aandacht uitgegaan naar het concept verdienmodellen, waarbij natuur expliciet als inkomstenbron wordt gebruikt.

Voor het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft LEI Wageningen UR in 2015 onderzoek verricht naar de toepasbaarheid van verdienmodellen voor het behoud van bestaande natuur in Nationaal Park Weerribben-Wieden. Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het programma Natuurlijk Kapitaal Nederland (NKN). Het PBL voert dit tweejarige programma uit in de periode 2014-2016 in opdracht van het ministerie van Economische Zaken. Met het programma NKN probeert het PBL aan overheden, ondernemers en maatschappelijke organisaties concrete handvatten te bieden voor het nemen van investerings- en beleidsbeslissingen waarbij natuur en economie elkaar versterken.

In NKN staat het leren van de praktijk centraal. Dat doet het PBL door deel te nemen aan praktijkcasussen van bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties. Naast dit onderzoek naar verdienmodellen voor bestaande natuur in de 'Weerribben-Wieden' komen in het NKN-programma de volgende praktijkcasussen aan bod:

- waterveiligheid en natuur in het Deltaprogramma
- ecosysteemdiensten in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid
- waterkwaliteit met Brabant Water
- verduurzaming van internationale handelsketens
- kansen voor natuurlijk kapitaal in de zeewierketen
- innovatieve food ondernemers.

Naast de praktijkprojecten worden in het NKN-programma lessen getrokken uit bestaande praktijkvoorbeelden en het verleden. Geanalyseerd wordt hoe verschillende partijen in Nederland aankijken tegen ecosysteemdiensten en hoe andere landen een andere benutting van ecosysteemdiensten en natuurlijk kapitaal realiseren. Ook wordt over de schutting van het groene werkveld heen gekeken en wordt geleerd van andere sectoren over hoe zij innovatieve verdienmodellen vormgeven. LEI Wageningen UR levert aan verschillende onderdelen van het programma een bijdrage. De verschillende analyses geven ieder een stukje van de puzzel waar in het NKN-programma aan gewerkt wordt. Op de website <http://themasites.pbl.nl/natuurlijk-kapitaal-nederland> kunt u informatie over het hele programma vinden en de voortgang ervan volgen.

Wij bedanken de actieve betrokkenheid van Jan Veenstra (Staatsbosbeheer) bij dit onderzoek.



Prof. dr. ir. Jack (J.G.A.J.) van der Vorst
Algemeen Directeur SSG Wageningen UR



Ir. P.M. van Egmond
Programmалеider NKN, Planbureau voor de
Leefomgeving

Samenvatting

Inleiding

De ontwikkeling en het beheer van natuur is tot aan 2010 gedomineerd geweest door overheidsfinanciering. Overheidsbezuinigingen hebben er de laatste jaren echter toe geleid dat natuurorganisaties zelf meer inkomsten moeten genereren. In combinatie met de zienswijze dat natuur niet alleen geld kost, maar ook baten heeft waar mensen van profiteren en waaraan (vaak in termen van geld) waarden zijn toe te kennen, leidt dit onder natuurorganisaties tot een zoektocht naar het 'verzilveren' van natuur. Centraal hierbij staat het begrip 'menseninclusieve' natuur:¹ natuur moet zich verbinden met andere functies en maatschappelijke sectoren, zoals recreatie, landbouw en waterbeheer. Daardoor – zo is het achterliggende idee – is de ontwikkeling en het beheer van natuur niet langer afhankelijk van het kabinet maar heeft ze de steun van de samenleving.

Staatsbosbeheer – de grootste natuurbeheerder van Nederland – speelt in op bovenstaande veranderingen, en ontwikkelt zich van een publieke rechtspersoon naar een maatschappelijke onderneming zonder winstoogmerk. Onder de noemer 'beschermen, beleven en benutten' maakt Staatsbosbeheer zich klaar voor de toekomst waarin ze mensen wil betrekken bij de natuur die hen raakt. Een toekomst waarbij het werk van Staatsbosbeheer (nog) meer dan voorheen uit eigen activiteiten gefinancierd wordt. Tegen deze achtergrond is het interessant om de meerwaarde van het concept ecosysteemdiensten te onderzoeken.

De centrale onderzoeksvraag van dit project luidt: wat is de praktische toepasbaarheid van het begrip ecosysteemdiensten voor het 'beschermen, beleven en benutten' van natuur, en in het bijzonder voor het genereren van nieuwe en optimaliseren van bestaande verdienmodellen of financiële dragers voor het natuurbeleid? Staatsbosbeheer heeft belang bij het beantwoorden van deze vraag omdat het een verdere invulling geeft aan haar herpositionering. En voor de opdrachtgever van dit onderzoek, het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) is deze vraag interessant om de meerwaarde van de NKN-aanpak verder te concretiseren en te evalueren.

Meer specifiek heeft het onderzoek zich gericht op het zichtbaar maken van potentiële opbrengsten uit ecosysteemdiensten ('verzilvering') in casestudygebied 'Weerribben-Wieden'. Leidend daarbij zijn de te verwachten ontwikkelingen in dit gebied en de wensen en ideeën van betrokken partijen (denk aan natuurbeheerders, recreatie- en horecaondernemers, recreanten, omwonenden, enzovoort) over de inrichting en het beheer. De achterliggende vraag hierbij is of de huidige natuur- en biodiversiteitsdoelen de kaders zijn waarbinnen verzilvering kan plaatsvinden, of dat omwille van 'het ophouden van de eigen broek' er in het gebied gekozen moet worden voor een andere inrichting ervan – wellicht met meer 'menseninclusieve' natuur.

Het onderzoek is actiegericht, dat wil zeggen: gericht op verandering. Het komen tot een nieuwe financieringsstructuur staat namelijk centraal. Het onderzoek poogt inzicht te krijgen in de mate waarin deze beoogde verandering wordt bereikt en de wijze waarop het veranderingsproces verloopt. Het onderzoek is dan ook geen momentopname, maar richt zich op de ontwikkeling van dit proces, waarvan zowel onderzoekers (in de vorm van kennisverwerving) als betrokkenen leren.

Wegens de behapbaarheid en uitvoerbaarheid heeft het onderzoek zich beperkt tot de 'Weerribben-Wieden'. In dit gebied zijn de belangrijkste ecosysteemdiensten geïdentificeerd en benoemd, maar de nadruk van het onderzoek lag op het in kaart proberen te brengen van verzilveringsopties of verdienmodellen, idealiter gebaseerd op enerzijds de (ecologische) mogelijkheden van het

¹ Omgekeerd worden beleidsterreinen die niet direct aan natuur zijn gerelateerd opgeroepen om meer 'natuurinclusief' te opereren. Bedrijven en overheden kunnen meer van de eigenschappen van natuur gebruik maken om beter en goedkoper te werken. En door met voorzorg te werken kunnen ze schade aan natuur verminderen.

casestudygebied, en anderzijds de wensen en voorkeuren van betrokken partijen. Het plan was om daarvoor interviews in de streek te houden en twee gebiedsbijeenkomsten te organiseren.

Weerribben-Wieden

'Weerribben-Wieden', grotendeels gelegen in de gemeente Steenwijkerland, is één van de twintig Nationale Parken in Nederland, en in beheer bij Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en particulieren. Met meer dan 10.000 ha is het gebied het grootste aaneengesloten laagveenmoeras in Noordwest-Europa. Het landschap in de Weerribben-Wieden is grotendeels door turfwinning, dus door mensenhanden, ontstaan. Turfwinning bleef tot 1920 van grote economische betekenis. Daarna raakte het bruikbare veen op, en werd de winning onrendabel. In het gebied schakelde de plaatselijke bevolking over op de rietteelt, die vanwege het belang voor natuur- en landschapswaarden nog steeds in het gebied wordt uitgeoefend.

Omdat de provincie Overijssel in 2014 heeft besloten zich (tijdelijk) financieel en organisatorisch terug te trekken uit het Nationaal Park, heeft de gemeente Steenwijkerland besloten de handschoen op te pakken om een nieuw perspectief voor het Nationaal Park Weerribben-Wieden te ontwikkelen. Daartoe heeft de gemeenteraad van Steenwijkerland op 1 september 2015 groen licht gegeven aan een kernteam 'Nationaal Park Weerribben-Wieden nieuwe stijl'. Het kernteam bestaat uit vertegenwoordigers van ondernemersorganisaties, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, twee vertegenwoordigers namens plaatselijke belangen van dorpen in en rond Weerribben en Wieden en de gemeente Steenwijkerland.

In het voorjaar van 2015 werd er door de onderzoekers contact gelegd met het kernteam (toen nog in oprichting), en na gezamenlijk overleg werd besloten om voor het onderzoek in kwestie gebruik te maken van de gebiedsspecifieke kennis van het kernteam (onder meer over 'namen en rugnummers' van de te interviewen betrokkenen, en over een te organiseren gebiedsbijeenkomst). Dit alles met het idee om aansluiting te zoeken en binding te hebben met al lopende ontwikkelingen in het gebied, en als wapen tegen onderzoeksmoeheid in het gebied. Via het kernteam zou de bereidheid van betrokkenen om mee te werken aan het onderzoek worden vergroot. Omgekeerd hebben onafhankelijke onderzoekers van buiten wellicht meer kans van slagen om bij de betrokkenen in het gebied de noodzaak en urgentie bij te brengen van een nieuwe financieringsstructuur voor het Nationaal Park dan wanneer het kernteam (bestaande uit mensen uit de streek) zelf met hen hierover de discussie moet aangaan.

Verzilvering van ecosysteemdiensten

De Weerribben-Wieden herbergt een breed scala aan ecosysteemdiensten. Een greep: het gebied levert riet, veen, en vis, legt koolstof vast, biedt bescherming tegen overstromingsgevaar, zuivert water, is drager van dag- en verblijfsrecreatie (zowel op water als op land), en biedt natuur- en landschapsschoon. Voor vier diensten – water, recreatie, biomassa en riet – zijn op basis van bestaande kennis en kunde de mogelijkheden tot verzilvering onderzocht.

Hoewel het gebied 'volop' water levert, blijkt het lastig om geld te verdienen met de waterproducerende en -zuiverende functie die het gebied heeft. Binnen een afstand van ongeveer 5 km vanaf de randen van het Natura 2000-gebied zijn industriële waterwinningen aanwezig met een gezamenlijke onttrekking van circa 2,5 miljoen m³/jaar. De drinkwaterwinningen in de nabijheid zijn pompstation Sint Jansklooster (tegen de rand van het Natura 2000-gebied, 5,3 miljoen m³/jaar) en pompstation Havelterberg (circa 4,5 km ten oosten van rand Natura 2000-gebied, 5,7 miljoen m³/jaar). De waterwinning bij Sint Jansklooster leidt tot sterke verlaging van de grondwaterstand (vooral in de zomer) en is van invloed op de vegetatie in een deel van het gebied.

Punt is dat slechts een deel van het gewonnen water (40%) uit de 'Weerribben-Wieden' zelf komt, en dat de rest uit de verdere omgeving afkomstig is. Daarnaast wordt met technische maatregelen de waterzuiverende functie van het gebied een handje geholpen, en is het lastig te bepalen wat (nog) het aandeel van het natuurlijk kapitaal in dit regulerende proces is – laat staan om daar geld voor te vragen.

Kansrijker lijken de mogelijkheden om klinkende munt te slaan uit recreatie, biomassa en riet. De Weerribben-Wieden vormen het landelijke decor voor recreatie en toerisme, een belangrijke economische pijler voor de regio. In 2014 werkten er in het gebied meer dan 2.000 personen in de vrijetijdseconomie, oftewel 13% van het aantal banen. Maar er is een onduidelijke marketing van het gebied. Als bezoeker word je onvoldoende geïnformeerd over waar je bent en wat je ziet. En hoewel het gebied veel bezoekers trekt, is de onderlinge sectoroverstijgende samenwerking nog onvoldoende. Zo worden er nauwelijks recreatie-arrangementen gemaakt waarbij er ingespeeld wordt op de behoefte van verschillende doelgroepen. De regio (tezamen met de regio IJsseldelta, waar Kampen en Zwolle onder vallen) valt op door het hoge aandeel vakantiegangers in de leeftijd van 55 tot 64 jaar.

Het vergroten van de koek door meer onderlinge samenwerking tussen (recreatie)ondernemers en beheerders biedt hier kansen. Bovendien: door medeverantwoordelijkheid te nemen voor het behoud van de omgeving kan de recreatiesector voorkomen dat 'de kip met gouden eieren wordt geslacht'. Om hier invulling aan te geven, is er binnen verschillende pilots ervaring opgedaan met het concept van zogenaamde Bedrijveninvesteringszone (BIZ) voor het buitengebied. Hierbij nemen bedrijven een gezamenlijke financiële verantwoordelijkheid voor hun directe omgeving. Ervaringen uit Nationaal Park De Biesbosch leren dat het hierbij belangrijk is te appelleren aan ambassadeurschap, trots en eigenaarschap. Bovendien, en al vaker geopperd, kan worden onderzocht hoe uit de toeristenbelasting een extra geldstroom kan worden gegenereerd voor het gebiedsbeheer.

Het waterrijke gebied Weerribben-Wieden levert elk jaar weer duizenden tonnen aan groen afval op. Het gaat daarbij vooral om slecht riet dat onbruikbaar is voor dakdekkers, maar ook hooi of bagger uit de sloten. Door cyclisch beheer wil Staatsbosbeheer namelijk voorkomen dat open wateren in het gebied dichtgroeien met riet en oeverplanten. Inmiddels zijn er experimenten gaande om van dit rietplagsel en van de kraggen (onderdelen van oeverplanten, die – eenmaal gedroogd – als turf opgestookt kunnen worden) zogeheten BioBlocks te maken: duurzame bouwblokken die gebruikt kunnen worden voor bouwconstructies en aanverwante toepassingen.

Weerribben-Wieden telt meer dan 300 rietbedrijven. Eerder onderzoek uit 2011 naar de levensvatbaarheid van de rietsector in de Weerribben-Wieden toont aan dat zonder ingrepen het toekomstperspectief voor de rietsector in het gebied weinig rooskleurig is. De sector is terughoudend in samenwerking, verouderd en heeft weinig geïnvesteerd. Voor rieten daken wordt voornamelijk riet uit het buitenland gebruikt (China en Roemenië). Toch liggen ook hier kansen, aldus het rapport uit 2011. Zo kan bijvoorbeeld de positie van binnenlands riet worden verbeterd door het opzetten van een keurmerk. Tegelijkertijd vraagt dit om innovaties in de rietsector zelf.

De weerbarstige praktijk van verzilveren

Het idee achter het vinden van een nieuwe financieringsstructuur is dat – nu Staatsbosbeheer steeds minder subsidie vanuit het Rijk ontvangt – baathebbers van het gebied hun verantwoordelijkheid nemen en een bijdrage leveren aan het behoud van het gebied. Maar de praktijk is weerbarstig. Uit een gebiedsanalyse blijkt dat alleen al een voorzichtige suggestie in die richting op grote weerstand in het gebied stuit. Het kernteam toonde zich dan ook afwachtend in hun bijdrage aan dit onderzoek, waardoor geplande interviews met betrokkenen uit het gebied en twee gebiedsbijeenkomsten nooit zijn gerealiseerd. Medewerking van het kernteam hieraan werd telkens uitgesteld.

Redenen voor het kernteam – verantwoordelijk voor het transitietraject van het Nationaal Park, en daarmee ook voor een nieuwe financieringsstructuur ervan – om zich afwachtend op te stellen waren divers. Verzilvering van natuur, en dan in het bijzonder ondernemers en andere gebruikers van het gebied laten bijdragen aan het onderhoud ervan, is een gevoelig onderwerp. Onder de betrokkenen in het gebied leeft namelijk sterk de opvatting dat door de jarenlange overheidsfinanciering de natuur en haar ecosysteemdiensten collectieve goederen zijn, waar iedereen (zonder meer) gebruik van kan maken. Bovendien heerst nog altijd het beeld dat de natuurorganisaties veel overheidsgeld ontvangen, en dat zij daarom de eerst aangewezenen zijn om te investeren in behoud van het gebied. Verder lijkt onder veel betrokkenen een *sense of urgency* te ontbreken. Een mogelijke teloorgang van het gebied, of – iets minder dramatisch – de gevolgen van een achteruitgang in recreatieve voorzieningen worden door hen niet als een urgent probleem gezien. Dat neemt overigens niet weg dat (recreatie)ondernemers zich terdege bewust zijn van het economische belang van de Weerribben-

Wieden. Alleen spreken zij zich hier niet over uit, bang om letterlijk de rekening gepresenteerd te krijgen. Verder is de Kop van Overijssel een streek waar bewoners van oudsher huiverig tegenover veranderingen staan, aldus een sleutelspeler uit het gebied. Veranderingen en vernieuwingen komen vooral van buiten.

De uitdaging voor het gebied ligt in het creëren van een perspectief waarin de actoren vertrouwen hebben en die tot samenwerking uitnodigt om de verzilveringsmogelijkheden daadwerkelijk te benutten. Verzilvering heeft namelijk pas kans van slagen in een ondersteunend klimaat. Als blijkt dat betrokkenen, om wat voor reden dan ook, niet aan de slag willen met het concept ecosysteemdiensten dan gebeurt er niets. Gebiedsprocessen verdienen daarom juist bij het verzilveren van natuur volop aandacht – zonder dit besef vervalt het praten over verdienmodellen in vrijblijvendheid. Dit betekent veelal vroegtijdig met elkaar om de tafel gaan en met elkaar verkennen hoe de toekomst eruit zal zien bij ongewijzigd en nieuw beleid.

In geval van de Weerribben-Wieden zou ongewijzigd beleid onder meer betekenen dat er minder geld beschikbaar is voor onderhoud van recreatieve elementen, zoals fietspaden, bruggetjes en aanlegsteigers. Ook dreigt het cultuurhistorische karakter van het gebied aangetast te worden doordat dichtgegroeid terrein minder vaak weer wordt omgezet in open water en het gebied zich ontwikkelt tot moerasbos, waardoor het oude laagveenlandschap verloren gaat. Het een en ander zal gepaard gaan met dalende opbrengsten. Zo valt aan te nemen dat door vervallen aanlegsteigers en toenemende 'verlanding' (het proces waarbij moerassen en open wateren dichtgroeien en langs natuurlijke weg in land veranderen) de waterrecreatie afneemt, wat vermoedelijk een weerslag zal hebben op de horeca in het gebied. Kortom, een afnemende kwaliteit van het gebied heeft direct impact op de belangrijkste economische pijler van het gebied.

Tegelijkertijd moet worden aangetekend dat, mocht de urgentie door betrokkenen worden ingezien, dit nog niet betekent dat succes verzekerd is. Er moet ook de wil zijn om samen actie te ondernemen voor het behoud van het gebied en eigen belangen hierbij opzij te zetten. De kansen die met nieuw beleid ontstaan, moeten dan het wenkend perspectief zijn voor betrokkenen om in beweging te komen.

Summary

Introduction

Up until 2010, nature development and management projects in the Netherlands were primarily dependent on public funding. However, due to government spending cuts in recent years, nature organisations are now finding that they need to generate more revenue themselves. Because of this, and also based on the idea that nature does not only cost money but also provides benefits (often with a monetary value), nature organisations are now looking for ways to 'monetise' nature. A central concept here is the idea of 'human-inclusive' nature:² nature must be combined with other functions and sectors of society, such as recreation, agriculture and water management. This – it is hoped – will mean that nature development and management will no longer be dependent on the government, but that it will be supported by society as a whole.

Staatsbosbeheer – the Dutch government's forestry and nature management body and the country's largest nature organisation – is responding to these developments by transforming from a public legal entity into a social not-for-profit organisation. Staatsbosbeheer has adopted the motto 'beschermen, beleven en benutten' ('conservation, experience and use') to illustrate how it sees a future in which people are more closely involved with the natural areas they so enjoy. In this future, Staatsbosbeheer's work will be funded more and more by its own activities. With this in mind, it is worthwhile investigating the added value of the concept of ecosystem services.

The central research question of this project was how the concept of ecosystem services can be practically applied for the 'conservation, experience and use' of nature, in particular with an eye to generating new and optimising the existing earning models and financial pillars of nature policy. Staatsbosbeheer is eager to find an answer this question, as this will help it to further develop its new position in society. The Netherlands Environmental Assessment Agency (PBL) commissioned this study because it wanted to further define and also evaluate the added value that the Natural Capital Netherlands (NKN) programme has brought.

More specifically, the study aimed to identify the potential revenues from ecosystem services ('monetisation') in the 'Weerribben-Wieden' case study. It focused on the expected developments in this area and the wishes and ideas of the stakeholders (such as nature managers, recreation and hospitality businesses, users, local communities, etc.) with regard to the management of this national park. The background to this is the question of whether the current nature and biodiversity goals can provide the framework for achieving this monetisation, or that the national park will need to be restructured, possibly involving the development of more 'human-inclusive' nature areas, in order to make it more financially independent.

The study was designed to be action-oriented. In other words, it focused on change, because the development of a new funding structure is pivotal to the region's success. The study hoped to gain insight into the degree that this change is being achieved and the way the change process is evolving. In light of this, it did not comprise a situation snapshot, but rather examined how the process is developing. The researchers acquired knowledge from this, but the stakeholders could learn from the information, too.

The study was limited to De Weerribben-Wieden National Park in order to keep it manageable and feasible. While key ecosystem services were identified and labelled, the study focused on identifying the opportunities for monetisation or potential revenue models, ideally based on the ecological and

² Conversely, policy areas that are not directly related to nature are called on to operate more 'nature inclusively': businesses and government bodies could put nature to better use and so become more efficient and affordable. By taking the appropriate care, they could also reduce the damage their activities cause to nature.

other potentials offered in the case study area, as well as establishing the wishes and preferences of the stakeholders. To this end, interviews would be held throughout the region and two regional meetings were to be organised.

Weerribben-Wieden

De Weerribben-Wieden National Park is largely situated within the municipality of Steenwijkerland and is one of twenty national parks in the Netherlands. Parts of the park are managed by Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten (a private nature organisation) and other private land owners. Covering more than 10,000 hectares, it contains the largest continuous area of peatland in north-west Europe. The landscape of Weerribben-Wieden has been largely formed by human intervention in the form of peat extraction. Peat harvesting continued to be an important economic mainstay in the area until 1920, when the readily accessible peat was depleted and it became unprofitable. The local communities switched to reed cultivation, a practice that is still carried out today in order to maintain the area's natural and historic value.

In 2014, when the province of Overijssel decided to temporarily withdraw from involvement with the finance and organisation of the park, the municipality of Steenwijkerland decided to take up the challenge and develop a new perspective for De Weerribben-Wieden National Park. On 1 September 2015, the municipality approved a project to draw up a 'Weerribben-Wieden National Park redevelopment plan'. The project team consisted of representatives of business organisations, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, two representatives of the local communities in and around Weerribben and Wieden and the municipality of Steenwijkerland.

In the spring of 2015, the researchers contacted the project team (then still being compiled). It was decided to put the project team's knowledge of the region to good use in the study, as they understood the roles of the various stakeholders the study wanted to interview and could advise on how to organise the regional meeting. The aim of this was to connect with the existing processes in the area and get a feel for what was going on, and also to maintain the stakeholders' interest in the study. The project team's involvement would help encourage the stakeholders to participate in the study. Conversely, it was thought that researchers from outside the area might have a greater chance of convincing the stakeholders of the necessity and urgency of developing a new funding structure for the national park than if the project team – made up of people from the local community – were to approach the stakeholders itself.

Monetising ecosystem services

De Weerribben-Wieden National Park is home to a wide range of ecosystem services. For example, the area produces reeds, peat and fish; it captures carbon and provides protection against flooding; it purifies water and offers opportunities for both daytime and longer term recreation (both on the water and on land) and it offers a wealth of natural beauty and heritage landscapes. The researchers studied the opportunities for monetising four different services – water, recreation, biomass and reeds – based on the currently available knowledge and expertise.

Although the region is extremely rich in water, it proves difficult to generate revenues from the water-producing and water-purifying functions of the area. Less than five kilometres from the borders of this Natura 2000 region are a number of industrial water production plants with a joint capacity of approximately 2.5 million m³/year. The drinking water production plants in the area are the Sint Janslooster pump station (on the edge of the Natura 2000 region, with 5.3 million m³/year) and the Havelterberg pump station (some 4.5 km to the east of the region, with 5.7 million m³/year). Water extraction by the Sint Janslooster pumps strongly decreases the groundwater table (especially in the summer) and affects the vegetation in that part of the region.

The problem is that only part of the extracted water is sourced from the national park (40%) while the rest comes from elsewhere. Moreover, the water purifying function of the region is enhanced with technical measures, and it is difficult to determine what the share of the natural regulating processes is, let alone demand revenues for it.

However, the opportunities for gaining income from recreation, biomass and reeds look more promising. De Weerribben-Wieden National Park is a nationally important recreation and tourism area and an important economic pillar for the region. In 2014, more than 2,000 people were employed in the leisure sector – some 13% of all jobs in the area. However, the region has a rather vague marketing strategy. Visitors are insufficiently informed about the places they visit and what they see. Although the region attracts plenty of visitors, there is insufficient cooperation between the various tourism sectors. For example, few recreational packages are on offer that respond to the needs of special target groups. Together with the IJsseldelta region and the towns of Kampen and Zwolle, the region attracts a high number of holidaymakers in the 55 to 64-year age group.

Recreation and other businesses could increase their revenues by working together more. Furthermore, by sharing responsibility for the conservation of this region, the recreation sector could help ensure that this lucrative market is not jeopardised. This idea has been made concrete in the form of various pilots designed to gain experience with the concept of Business Investment Zones (BIZ) in rural areas, whereby businesses share financial responsibility for their immediate environment. The experiences of De Biesbosch National Park learn that it is important to foster a sense of ambassadorship, pride and ownership. Furthermore, a frequent suggestion is to investigate how extra revenues can be generated for park management from tourism taxes.

The water-rich Weerribben-Wieden region produces thousands of tonnes of green waste products. This primarily concerns poor quality reeds that are unsuitable for thatching and hay, as well as sludge dredged from the ditches. Staatsbosbeheer carries out this dredging as part of a cyclical management system, as it wants to prevent the open water in the area from becoming overgrown with reeds and other bank vegetation. Experiments are currently under way to process the turf from reeds and other bank vegetation (which, once dry, is suitable as a fuel) into so-called BioBlocks: sustainable building blocks that can be used for building construction and other such applications.

De Weerribben-Wieden National Park has more than 300 reed cultivation businesses. A study conducted in 2011 on the viability of the reed cultivation sector in the Weerribben-Wieden region demonstrated that this sector will not have a promising future without intervention. The sector is reluctant to cooperate, behind the times and has invested little in its own future. Reeds for thatching roofs are primarily imported from abroad (China and Romania). Nevertheless, 2011 report did identify some opportunities. For example, the position of Dutch reeds could be improved by establishing a quality mark. However, this will require the reed sector to start innovating itself.

Monetising nature is complicated

The idea behind a new funding structure is that, because Staatsbosbeheer is receiving increasingly less public funding, it is now time for the people who profit from the area to take their responsibility and contribute to its conservation. However, this is complicated in practice. An area analysis revealed that even only suggesting such a system is immediately met with great resistance. The project team were consequently hesitant to contribute to the study, the result being that the scheduled interviews with the region's stakeholders and the two regional meetings never actually took place, as the project team continually postponed them.

The project team – responsible for the national park's transition and hence also its new funding structure – had various reasons for their reluctant stance. The monetisation of nature is a sensitive subject, particularly where it concerns the contributions expected of businesses and other users of the area. This is because the stakeholders in the region strongly believe that, thanks to years of public funding, the nature and the ecosystem services it provides have become collective property and are free to be used by everyone. Moreover, the idea still persists that nature organisations receive plenty of government money, and that they are therefore the ones who should be investing in the region. There was also a lack of a sense of urgency among the stakeholders. The threat of the area falling into decline, or – somewhat less dramatically – the consequences of losing recreational facilities, are not seen as an urgent problem. While the owners of businesses in recreation and other sectors in the area are well aware of the economic importance of De Weerribben-Wieden National Park, they keep this knowledge quiet for fear of actually being presented with the bill. Moreover, the inhabitants of the Kop

van Overijssel region have always been resistant to change, we were told by a key figure of the region. The changes and innovations in this area have typically been introduced from outside.

The challenge for this region is to build a perspective that has the stakeholders' confidence and that encourages them to cooperate in order to benefit from the opportunities that monetisation offers, as monetisation can only be achieved if there is a strong support base. If for whatever reason the stakeholders are opposed to cooperating with the system of ecosystem services, then there will be no change. This is why the local area processes need to be given due attention: without awareness of the importance of the nature monetisation concept, any discussions about earning models will never be backed by concrete action. The stakeholders need to be brought together early in the process and together envisage the scenarios if nothing is done compared to the opportunities were a new policy implemented.

In the case of De Weerribben-Wieden National Park, if the current situation remains unchanged then there will be less money for the maintenance of recreational elements such as bicycle paths, bridges and jetties for boats. The region's heritage will also come under threat, as more and more open water will become overgrown and the region will gradually transform into a swamp forest. This will negatively affect the historic peat landscape and result in decreased revenues from tourism and other sectors. For example, the loss of jetties and increasing conversion of open water into swampland will lead to a decrease in boating and other water recreation, which will likely also have an impact on the hospitality industry in the area. In short, the qualitative decline of the region will have a direct impact on its most important economic pillar.

It must be remarked, however, that even if the stakeholders do recognise the urgency of the situation, this is still no guarantee of success. They also need to be willing to set their own interests aside and work together to ensure the preservation of this region. The opportunities provided by a new policy must offer the stakeholders a viable future so that they will be encouraged to take action.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

De concepten 'natuurlijk kapitaal' en 'ecosysteemdiensten' hebben zowel nationaal als internationaal volop aandacht (zie bijvoorbeeld Ministerie van EZ, 2013; 2014 en het World Forum on Natural Capital dat op 23 en 24 november 2015 in Edinburgh werd georganiseerd).³ In Nederland onderzoekt het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in het programma 'Natuurlijk Kapitaal Nederland' (2014-2016) hoe overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties de economische waarde van natuurlijk kapitaal mee kunnen nemen in hun investeringsbeslissingen en beleidswijzigingen (waarbij economische activiteit en natuur elkaar versterken). Het programma richt zich op de vraag waar beleidsmakers op moeten letten als ze natuurinclusief beleid voeren op beleidsterreinen die niet direct aan natuur zijn gerelateerd.⁴ Wat is het effect van dit beleid op natuurlijk kapitaal en ecosysteemdiensten, en hoe kan een duurzaam gebruik van ecosysteemdiensten bijdragen aan economische activiteiten? De integrale blik van 'Natuurlijk Kapitaal Nederland' (NKN) onderzoekt of het aan elkaar verbinden van verschillende maatschappelijke opgaves, bijvoorbeeld binnen één gebied, kan leiden tot een groter draagvlak en meer succes. Daarbij kijkt het PBL naar de rol van de betrokken partijen, hun belangen en hun motivaties die kunnen maken dat de realiteit vaak weerbarstiger is dan de oorspronkelijke plannen.

Met het PBL-programma NKN beweegt het onderzoek naar natuurlijk kapitaal en ecosysteemdiensten zich van een kennisdossier met een agendasettend en methode-ontwikkeland karakter naar toepassing in lopende beleidsprocessen en besluitvormingsprocedures van overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Zo zijn er binnen het programma casestudy's uitgevoerd waarbij daadwerkelijke toepassing van het begrip ecosysteemdiensten wordt gekoppeld aan verdere vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, waterveiligheidsopgaven in het Deltaprogramma, en duurzaam gebruik van natuurlijk kapitaal voor schoon water in Noord-Brabant. Daarnaast is gekeken naar duurzaam gebruik van natuurlijk kapitaal in de nieuw op te zetten zeewierketen en de al langer bestaande internationale handelsketens van soja, palmolie, cacao en hout. Kenmerkend van deze casussen is dat het meestal productiegebieden zijn waar natuurlijk kapitaal gebruikt wordt en gepoogd wordt dit duurzamer te doen.

Mede op basis van overleg met het ministerie van EZ, heeft binnen PBL het idee postgevat om naast bovenstaande casestudy's en onderwerpen een casestudy uit te voeren naar bestaande natuur. Kortom, is het mogelijk om het concept van natuurlijk kapitaal en ecosysteemdiensten toe te passen in het hart van het natuurbeleid? In twee oriënterende gesprekken heeft Staatsbosbeheer interesse getoond om het in het NKN-programma gehanteerde concept van TEEB te koppelen aan zijn (zoektocht naar) financieringsmechanismen voor natuurbehoud (zie tekstbox 1 voor een nadere uitleg van TEEB). Dit heeft geleid tot een aantal verdiepende vragen over (i) het aanbod van ecosysteemdiensten in gebieden van Staatsbosbeheer; (ii) de mogelijkheden tot verzilvering ervan; en (iii) de consequenties hiervan voor het beheer van natuurgebieden.

³ 'Natuurlijk kapitaal' is de verzamelnaam voor alle natuurlijke voorraden; het vormt de aanwezige hoeveelheid fysieke en natuurlijke hulpbronnen. Net als financieel kapitaal levert ook natuurlijk kapitaal rente op, in de vorm van ecosysteemdiensten (Dirkx en De Knegt, 2014). Natuurlijk kapitaal is een voorraadgrootheid (*stock*) terwijl ecosysteemdiensten een stroomgrootheid (*flow*) zijn. Dit betekent dat natuurlijk kapitaal, net als andere vormen van kapitaal, verstandig moet worden gebruikt en beheerd om rente te kunnen blijven opleveren. Ecosysteemdiensten zijn de baten die de natuur de mens levert – in de ruimste zin van het woord. Sommige van deze diensten zijn zichtbaar, zoals de productie van voedsel en hout. Andere zijn minder zichtbaar, zoals het vastleggen van CO₂ in bossen, de zuivering van oppervlaktewater door een rietmoeras en het onderdrukken van plagen in de landbouw met natuurlijke vijanden.

⁴ 'Natuurinclusief' beleid is tweeledig. Enerzijds is het erop gericht om meer van de eigenschappen van natuur gebruik te maken, om beter en goedkoper te werken. Anderzijds kan door met voorzorg te werken schade aan natuur worden verminderd of zelfs voorkomen.

Tekstbox 1. TEEB: The Economics of Ecosystems and Biodiversity

The Economics of Ecosystems and Biodiversity is een internationaal initiatief dat wijst op het economische en maatschappelijke belang van biodiversiteit en ecosysteemdiensten. Dit belang wordt vaak over het hoofd gezien omdat markten voor ecosysteemdiensten veelal ontbreken of slecht functioneren waardoor de waarde die mensen hechten aan ecosysteemdiensten niet of onvolledig wordt meegenomen in de besluitvorming van overheden of bedrijven. Het doel van de internationale TEEB-studies is om mensen bewust te maken van de goederen en diensten die biodiversiteit en ecosystemen voortbrengen, de baten die deze ecosysteemdiensten de mensen bieden en de kosten die een achteruitgang van ecosystemen of verlies van biodiversiteit met zich meebrengen voor de economie. Hiertoe is een TEEB-kader opgesteld (ook wel de TEEB-aanpak genoemd), dat uit drie stappen bestaat:

1. Karteren of herkennen van ecosysteemdiensten ('recognising'),
2. Kwantificeren en waarderen van ecosysteemdiensten ('demonstrating'), en
3. Verzilveren (benutten of vastleggen) van deze waarde ('capturing').

De idee is dat het TEEB-kader helpt om kansen te signaleren om ecosysteemdiensten in te zetten als oplossing voor tal van maatschappelijke opgaves gerelateerd aan bijvoorbeeld waterveiligheid, waterzuivering, gezondheid, recreatie, en bodemdegradatie. Tegelijkertijd, zo is de veronderstelling, kan het kader worden ingezet om terreinbeheerders inzicht te geven in nieuwe verdienmodellen of financiële dragers voor het natuurbeleid.

Vanuit de missie van de organisatie en vanuit de wettelijke taakopdracht is Staatsbosbeheer verplicht om haar natuurlijk kapitaal in de beheerde gebieden zo veel mogelijk te onderhouden en te ontwikkelen. Reden hiervoor is dat dit kapitaal de dragers zijn van de kwaliteit van de leefomgeving van de mens en van de waarden zoals die in de wet worden benoemd (voor enkele karakteristieken van Staatsbosbeheer, zie tekstbox 2).

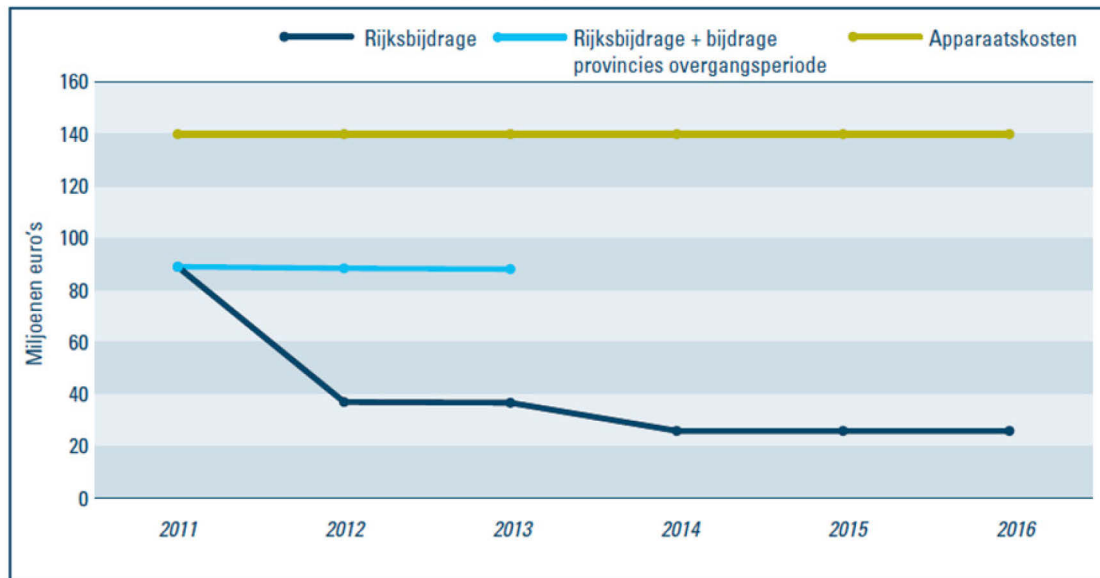
Tekstbox 2. Staatsbosbeheer

Staatsbosbeheer is opgericht met het doel de staatsbossen te beheren en nieuw bos aan te leggen op gronden die ongeschikt zijn voor de landbouw. Op moment van oprichting (1899) bezit de staat ruim 2.000 ha bos en ruim 10.000 ha woeste grond die voor bebossing in aanmerking komen. De aanvankelijke opdracht is ondubbelzinnig gericht op het rendabel maken van onvruchtbare gronden (Coesel *et al.*, 2007). Momenteel beheert Staatsbosbeheer in Nederland 264.000 ha natuur (waarvan ruim 96.000 ha bos), en dat is meer dan 50% van alle natuurgebieden in het land. Die gebieden met 11.000 kilometer wandelpad en 4.700 kilometer fiets- en ruiterspad worden jaarlijks 150 miljoen maal bezocht. Naast natuur is Staatsbosbeheer ook verantwoordelijk voor zo'n 800 monumenten en buitenplaatsen. Bij Staatsbosbeheer werken momenteel 960 medewerkers (Staatsbosbeheer, 2015).

Staatsbosbeheer heeft het begrip ecosysteemdiensten al langer omarmd, maar lang niet altijd werd het begrip als dusdanig genoemd. Het leveren van baten van natuur aan de samenleving gebeurt al sinds mensenheugenis, en ook het behalen van opbrengsten uit de markt vindt al sinds jaar en dag plaats (Veenstra, 2011). Immers, toen Staatsbosbeheer in 1899 werd opgericht was Nederland ernstig ontbost en was er grote vraag naar hout. En de druk om meer hout te produceren werd enkel maar groter toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak. In eerste instantie had Staatsbosbeheer dan ook hoofdzakelijk commerciële motieven (Van der Meulen, 2009). Bosbouw en bosbeheer waren in de beginjaren de voornaamste drijfveren van Staatsbosbeheer (en pas gaandeweg groeide het belang van natuurbehoud en kwam het besef dat natuur en bos niet per se synoniem waren). In de eerste dertig jaar van zijn bestaan bracht Staatsbosbeheer het bos in Nederland weer op peil en legde veel productiebossen aan, onder andere in de vorm van werkverschaffingstrajecten. Zo beschouwd 'verzilvert' Staatsbosbeheer al vanaf het begin van haar bestaan ecosysteemdiensten; het is een belangrijk onderdeel van haar bedrijfseconomische activiteiten. Verzilpering van natuur lijkt binnen Staatsbosbeheer in een eeuwige tegenwoordige tijd te blijven rondwaren, lange tijd latent en sluimerend maar vandaag de dag is de aandacht voor het onderwerp weer actueel en manifest.

Dit valt grotendeels terug te voeren op het feit dat Staatsbosbeheer steeds minder subsidie van het Rijk ontvangt (zie Figuur 1.1). In 2011 was dit nog € 89,4 miljoen, in 2016 nog maar € 25,9 miljoen. Kijken we in het bijzonder naar de jaren 2013 en 2014, dan ontving Staatsbosbeheer in het eerstgenoemde jaar ongeveer € 89 miljoen aan overheidssubsidies (waarvan ruim € 37 miljoen door het ministerie van EZ en ruim € 51 miljoen door de Provincies uit Subsidieverordening Natuur en Landschap (SNL)). In 2014 bedroeg het totale bedrag aan subsidies ruim € 79 miljoen (ministerie van EZ: ruim € 26 miljoen; en SNL: ruim 52 miljoen). Het verschil tussen deze twee jaren is vooral gelegen in het feit dat vanaf 2014 door het ministerie van EZ geen bijdrage meer wordt verstrekt voor het beheer van recreatieve voorzieningen en van natuurterreinen buiten de EHS. Dat verklaart de afname van € 11 miljoen ten opzichte van 2013 (Staatsbosbeheer, 2015).

Geraamde rijksbijdragen en apparaatskosten (begroting 2013)*



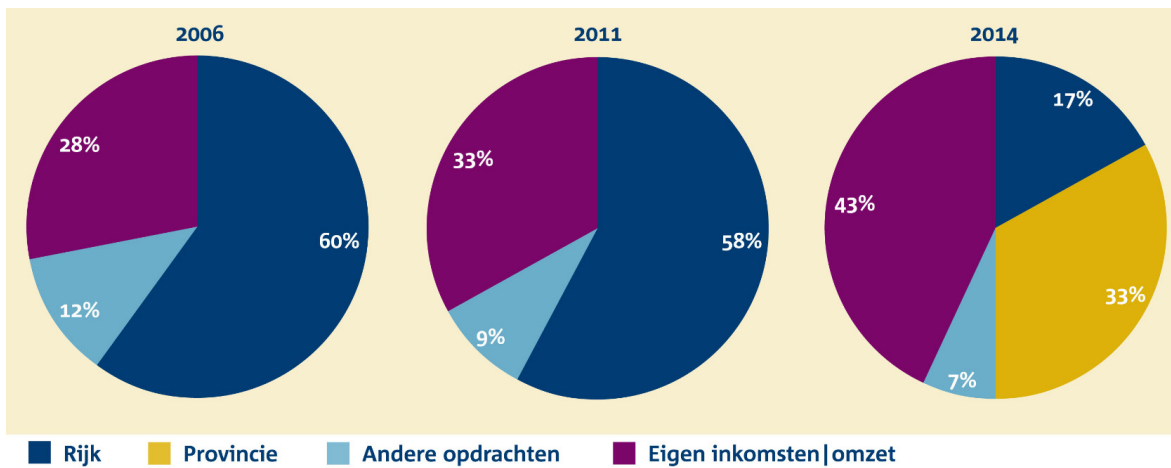
* De begroting voor 2013 is de eerste begroting waarin het decentralisatieakkoord natuur tussen Rijk en provincies is verwerkt. Als gevolg van dit akkoord verandert de wijze van financiering van Staatsbosbeheer en is de hoogte van een deel van de inkomsten na 2014 onzeker (zie hieronder).

Figuur 1.1 Afnemende Rijksbijdrage voor Staatsbosbeheer.

Bron: Algemene Rekenkamer, zonder jaar

Als gevolg van de teruglopende overheidsfinanciën moet in 2014 43% van het budget uit eigen inkomsten worden gehaald, 10% meer dan in 2011 het geval was (zie Figuur 1.2). Dit heeft als gevolg dat Staatsbosbeheer zich verder als maatschappelijke onderneming ontwikkelt. Vergroting van bedrijfsmatig en maatschappelijk rendement zijn van groot belang voor de toekomst van Staatsbosbeheer. Het ministerie van EZ heeft aangegeven dat voor de komende jaren de huidige RWT-status (Rechtspersoon met Wettelijke Taken) van de organisatie voldoet, aangevuld met ruimere financieringsmogelijkheden en modellen om in de markt en maatschappij te functioneren.

Er wordt daarmee gekozen voor een positie van Staatsbosbeheer dicht bij de samenleving en bij de markt. Er is, met andere woorden, een omslag gaande, waarbij Staatsbosbeheer (verder) opschuift van een publieke rechtspersoon naar een maatschappelijke onderneming zonder winstoogmerk en met behoud van de juridische status als rechtspersoon met een wettelijke taak. Onder de noemer 'beschermen, beleven en benutten' maakt Staatsbosbeheer zich klaar voor de toekomst waarin het mensen wil betrekken bij de natuur die hen raakt. Een toekomst waarbij het werk van Staatsbosbeheer (nog) meer dan voorheen uit eigen activiteiten gefinancierd wordt. Ter illustratie: ten opzichte van 2013 is de totale omzet uit houtverkopen in 2014 met ongeveer 6% gestegen (van € 25,6 miljoen naar € 27,1 miljoen). En de recreatieve omzet is in 2014 ruim 10% hoger dan in 2013 (van € 5,5 miljoen naar € 6,1 miljoen). Het betreft hier vooral omzet die wordt gegenereerd door de exploitatie van Buitenleven vakantiewoningen en kampeerterreinen, maar ook winkelverkopen, excursies en zakelijke arrangementen (Staatsbosbeheer, 2015).



Figuur 1.2 Omzet van Staatsbosbeheer van 2006-2014.

Bron: Website van Staatsbosbeheer

Kortom, om groene ambities op het vlak van jeugd, recreatie, doelgroepen met speciale behoeften en toezicht te financieren, wordt Staatsbosbeheer een maatschappelijk ondernemer. Niet om de hoogst mogelijke omzet te halen, maar om met renderende zaken betekenisvolle activiteiten mogelijk te maken. Tegen deze achtergrond is het interessant om de meerwaarde van het concept ecosysteemdiensten, en in het bijzonder van de TEEB-aanpak, te onderzoeken.

1.2 Doelstelling en centrale onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag van het project is na te gaan wat de praktische toepasbaarheid van de TEEB-aanpak is voor het 'beschermen, beleven en benutten' van natuur, en in het bijzonder voor het genereren van nieuwe en het optimaliseren van bestaande verdienmodellen voor het natuurbeleid. Voor PBL is deze onderzoeksvraag interessant om de meerwaarde van de TEEB-aanpak verder te concretiseren en te evalueren. En Staatsbosbeheer heeft belang bij het beantwoorden van deze vraag omdat het mogelijk een concrete invulling geeft aan haar herpositionering.

Inhoudelijk draait de casestudy om het praktisch toepassen van de TEEB-aanpak binnen een gebied van Staatsbosbeheer. Omwille van behapbaarheid en uitvoerbaarheid is het onderzoek beperkt tot één gebied. Lessen daaruit moeten wel overdraagbaar zijn binnen Staatsbosbeheer en naar andere terreinbeheerders. In het te onderzoeken casestudygebied zullen ecosysteemdiensten geïdentificeerd en benoemd worden ('recognizing'); en – alleen indien van toegevoegde waarde voor het onderzoek – via een *quick scan* (en op basis van kengetallen) monetair of anderszins gewaardeerd worden ('demonstrating').⁵

Voor het geselecteerde gebied zijn verzilveringsopties of verdienmodellen in kaart gebracht, gebaseerd op enerzijds de (ecologische) mogelijkheden van het casestudygebied, en anderzijds de wensen en voorkeuren van betrokken partijen (denk aan natuurbeheerders, recreatie- en

⁵ Het waarderen van ecosysteemdiensten is geen doel op zich, maar is een middel voor het realiseren van een bepaald doel, zoals bewustwording van het belang van ecosysteemdiensten, ondersteuning van het beleid (waar kan het best geld op worden ingezet?) of om de schade te berekenen die aan een gebied is toegebracht door economische activiteiten. In dit onderzoek gaat het vooral om verdienmogelijkheden van ecosysteemdiensten. Monetaire waardering kan dan een middel zijn om na te gaan wat de welvaartseffecten zijn van nieuwe verdienmogelijkheden. Voorstelbaar is dat deze nieuwe mogelijkheden weliswaar geld in het laatje van Staatsbosbeheer brengen, maar maatschappelijk minder gewaardeerd worden. Dat zou overigens niet voor het eerst zijn. Van der Meulen schrijft namelijk (2009, p. 159): 'De grootschalige kap [van bomen door boseigenaren ten tijde van de Eerste Wereldoorlog] leidde tot onrust en ergernis bij iedereen die er niet van profiteerde. In 1917 keurde de Tweede Kamer een 'Nood-Boschwet' goed, die de overheid de mogelijkheid gaf het kappen te verbieden. Een van de gronden waarop zij dat kon doen, was de vrees voor aantasting van het natuurschoon.'

horecaondernemers, recreanten, boeren, omwonenden, enzovoort). Op deze laatste stap ligt de nadruk in het onderzoek. Voorstelbaar is dat hierdoor nieuwe inzichten in het verdienvermogen van het natuurlijk kapitaal gaan ontstaan die aanvullend zijn op bestaande bedrijfseconomische activiteiten van Staatsbosbeheer.

Omdat het zoeken naar en toepassen van een nieuwe financieringsstructuur aan de hand van het concept ecosysteemdiensten een grote rol speelt, heeft het onderzoek een actiegericht karakter. Dat wil zeggen, het onderzoek poogt inzicht te krijgen in de mate waarin dit nieuwe verdienvermogen wordt bereikt en de wijze waarop het proces er naartoe verloopt. Het onderzoek is dan ook geen momentopname, maar richt zich op de ontwikkeling van dit proces, waarvan zowel onderzoekers (in de vorm van kennisverwerving) als betrokkenen leren. Registratie van ontwikkelingen binnen het onderzoek zijn dan ook belangrijk, want op die manier wordt inzicht verkregen in het globale procesmatige verloop van het onderzoek.

Procesmatig geeft de casestudy inzicht in het draagvlak en de haalbaarheid van verdienmodellen, en de factoren die daarbij een rol spelen. Hoe staan betrokken partijen in en rondom het gebied tegenover het 'verzilveren' van natuur, wat zijn hun ideeën en verwachtingen erover en wat is er nodig om mogelijke verzilveringsopties te realiseren? Vanuit de proceskant schenkt de casestudy bovendien aandacht aan hoe betrokkenen kunnen leren van het werken volgens de TEEB-aanpak, en of ze er de meerwaarde van onderkennen. Andersom biedt de praktijkcasus inzicht in de praktische werkbaarheid van de TEEB-aanpak en of deze daartoe nog verder aanpassing behoeft.

Nagegaan wordt hoe lopende en geplande beheermaatregelen (met inbegrip van herstel- of inrichtingsscenario's), gericht op het realiseren van natuur- en biodiversiteitsdoelen, van invloed zijn op de verzilveringsopties in het gebied, en daarmee op de mogelijkheid om inkomsten te genereren uit ecosysteemdiensten ten behoeve van het behoud van natuur. We richten ons daarbij op natuur in handen van Staatsbosbeheer, maar zoals eerder al aangegeven zoeken we tegelijkertijd naar mogelijk generieke lessen en aanbevelingen.

De casestudy zal mogelijk de betekenis en toepassingsmogelijkheden van het natuurlijk kapitaal dat Staatsbosbeheer in handen heeft versterken en verder invullen. Bovendien, door de betekenis en waarde van ecosysteemdiensten expliciet in de besluitvorming over natuurbehoud te betrekken, kunnen nieuwe (maatschappelijke) verbindingen ontstaan tussen de beheerder van een natuurgebied en de omwonenden en gebruikers (recreanten) ervan. Dit kan leiden tot verdere versterking van bescherming, beleving en benutting van ecosysteemdiensten, en daarmee van het natuurlijke kapitaal.

1.3 Onderzoeksaanpak

De onderzoeksaanpak kent twee fasen.

1. Voorbereiding

Ecosysteemdiensten zijn plaats- en contextspecifiek, zodat de TEEB-aanpak idealiter op regionaal niveau plaatsvindt. Een nader te bepalen onderzoeksgebied vormt dan ook de basis van deze casestudy. De keuze voor dit gebied is tot stand gekomen in nauwe samenwerking met Staatsbosbeheer.

Bij de selectie hebben de volgende criteria een rol gespeeld:

- Zijn er al lopende initiatieven aangaande verzilvering van ecosysteemdiensten binnen het gebied? Worden deze initiatieven al in de praktijk opgepakt, waardoor de casestudy aan kan haken bij lopende processen? Of moet de verzilvering nog concreet gemaakt worden?
- Is in het gebied verzilvering een relevante issue, waar energie op zit, met een 'probleemeigenaar' die bereidwillig is mee te werken?
- Hoeveel kennis over het onderwerp is al beschikbaar binnen Staatsbosbeheer, is deze kennis eenvoudig te ontsluiten, en doen we geen dubbel werk?
- Op welke (categorieën van) ecosysteemdiensten heeft de casestudy betrekking?

-
- Zijn de lessen uit de onderzochte gebieden te generaliseren naar andere gebieden van Staatsbosbeheer? Of is de verwachting dat de uitkomsten gebiedsspecifiek zijn? En kunnen ook andere TBO's leren van de casestudy?

Twee gebieden leken het meest interessant te zijn voor de toepassing van TEEB, namelijk de Weerribben-Wieden en de Gelderse Poort. Na oriënterende gesprekken in de twee gebieden is in overleg met het PBL en Staatsbosbeheer uiteindelijk tot een definitieve gebiedskeuze gekomen: Weerribben-Wieden. Dit gebied kent – meer dan de Gelderse Poort – een concrete en overzichtelijke gebiedsafbakening. Bovendien bleek over de Weerribben-Wieden veel ecologische informatie (kant en klaar) beschikbaar, en werd vanuit het gebied aangegeven dat ook al eerder onderzoek was verricht naar de bijdrage van het gebied aan de regionale economie (Bade *et al.*, 2008). Kortom, de combinatie natuur en economie was niet nieuw voor de terreinbeheerders, ze hadden interesse in het onderwerp en toonden zich dan ook bereid tot medewerking aan het onderzoek.

2. TEEB-aanpak toepassen in de praktijk

Vervolgens is de TEEB-aanpak toegepast. Deze aanpak is voor het casusgebied uitgewerkt, met daarbij een nadruk op de verzilveringsopties van ecosysteemdiensten. Het karteren en herkennen van ecosysteemdiensten (eerste stap van de TEEB-aanpak) is gebeurd in samenwerking met studenten van de HAS Den Bosch, een partner waar Staatsbosbeheer een meerjarige samenwerking mee had. De studenten zijn begeleid door een ecooloog.

Het aanvankelijke plan was om tot kwantificering en waardering van ecosysteemdiensten (tweede stap van de TEEB-aanpak) over te gaan als er in het gebied duidelijke herinrichtings- of herstelscenario's voor handen zijn. Monetaire waardering gaat namelijk uit van een verandering in het gebied (als gevolg van, in dit geval, herinrichting of herstel), en berekent de waarde van de verandering ten opzichte van de huidige situatie. Bovendien: omdat de meeste inspanningen van het project gericht zijn op de verzilveringsstap (de derde stap van de TEEB-aanpak), moet het doel van een mogelijke kwantificering en waardering duidelijk van toegevoegde waarde zijn voor de daadwerkelijke verzilvering van ecosysteemdiensten. Dit zou bijvoorbeeld het geval zijn als waardering een signaleringsfunctie heeft, en ze recreatieondernemers inzicht verschaft in het belang van een groene leefomgeving voor hun bedrijfsvoering zodat ze, als gevolg van dit verkregen inzicht, genegen zijn om bij te dragen aan het onderhoud van diezelfde leefomgeving. Uiteindelijk is in het project niet tot kwantificering en waardering van ecosysteemdiensten over gegaan (zie paragraaf 2.2).

Verzilvering is in dit onderzoek allereerst gebaseerd op literatuur en de kennis en kunde van experts. Het resultaat hiervan is te vinden in hoofdstuk 3. Vervolgens – zo was het oorspronkelijke plan – wordt in het casusgebied middels interviews de verschillende wensen, ideeën en gedachten van betrokkenen over verzilvering geïnventariseerd. Betrokkenen zijn in dit geval zowel degenen die baat hebben bij de ecosysteemdiensten (bijvoorbeeld de recreanten en recreatieondernemers, of het waterwinbedrijf), maar ook degenen die opdraaien voor de kosten van onderhoud ervan (de TBO's). Zien deze betrokkenen bijvoorbeeld het belang in van een herverdeling van kosten voor natuurbehoud, waarbij niet alleen de beheerders, maar ook de baathouders (financieel) bijdragen aan bescherming en onderhoud van het gebied? Is er een gedeelde *sense of urgency* om te investeren in het gebied? Wat zijn mogelijke belemmeringen om tot de realisatie van een verdienmodel te komen?

Naast de interviews was het oorspronkelijke plan om een gebiedsbijeenkomst te organiseren om de verschillende wensen, ideeën en gedachten over ecosysteemdiensten en de verzilvering ervan met de betrokkenen te delen, en waar mogelijk te verdiepen en te verfijnen. Betrokkenen zouden in de gelegenheid worden gesteld om op elkaars suggesties te reageren. De onderzoekers wilden de resultaten van de workshop gebruiken om handelingsperspectieven te formuleren voor verzilvering, en het adresseren van belemmeringen die daar mogelijk bij optreden. Aanbevelingen zouden vervolgens worden opgesteld voor beleid en Staatsbosbeheer. Deze dienden betrekking op de relatie tussen de TEEB-aanpak en het op eigen benen staan van bestaande natuur, in het bijzonder op de toepasbaarheid van de aanpak bij het realiseren en versterken van groene verdienmodellen. Gekeken zou worden welke generieke lessen er uit het onderzoek te trekken zijn, en of (en hoe) de resultaten op te schalen zijn naar andere gebieden (van andere TBO's). Middels een tweede bijeenkomst zouden de resultaten met het gebied teruggekoppeld worden.

Maar zowel de interviews als de twee gebiedsbijeenkomsten (samen aangeduid als het veldwerk) zijn tijdens het onderzoek niet gerealiseerd. Het idee van de onderzoekers was om hiervoor aansluiting te zoeken bij de lopende ontwikkelingen in het gebied, in het bijzonder bij het transitietraject waarin het Nationaal Park zich momenteel bevindt en waarbij het financieel op eigen benen laten staan van de Weerribben-Wieden een belangrijk thema is. De dynamiek van dit transitietraject en de affiniteit van de direct betrokkenen bij het onderwerp verzilvering en verdienmodellen bleken evenwel niet aan te sluiten op de ambities en planning van dit onderzoeksproject, waarover meer in hoofdstuk 4.

1.4 Opbouw van het rapport

Na dit inleidende hoofdstuk wordt in hoofdstuk 2 ingegaan op het onderzoeksgebied 'Weerribben-Wieden'. We geven allereerst een karakterisering van het gebied, en beschrijven de (institutionele) ontwikkelingen van het gelijknamige Nationale Park. In het tweede deel van het hoofdstuk gaan we kort in op de ecosysteemdiensten die de 'Weerribben-Wieden' levert. Hoofdstuk 3 borduurt hierop voort en beschrijft de mogelijkheden en belemmeringen van de vier belangrijkste diensten: water, recreatie, riet en biomassa. In hoofdstuk 4 komt het veldwerk aan bod, en wordt dieper ingegaan op de redenen waarom dit onderdeel van het project niet zo is gegaan zoals gepland en verwacht. Hoofdstuk 5, tot slot, bevat de voornaamste conclusies.

2 Casusgebied 'Weerribben-Wieden'

2.1 Beschrijving van het gebied

2.1.1 Cultuurhistorie en landgebruik⁶

Het casestudygebied betreft Weerribben-Wieden in de Kop van Overijssel, grotendeels gelegen in gemeente Steenwijkerland (zie Figuur 2.1). Het totale gebied Weerribben-Wieden is het grootste aaneengesloten laagveenmoeras in Noordwest-Europa ter grootte van meer dan 10.000 ha. Het Europees belang hiervan komt tot uitdrukking in verschillende vormen van bescherming en erkenning. Als exacte begrenzing van het studiegebied wordt de begrenzing van het Natura 2000-gebied aangehouden, wat maakt dat het onderzochte gebied groter is dan het Nationaal Park Weerribben-Wieden. Anders dan in het Nationaal Park maken landbouwenclaves onderdeel uit van de Natura 2000-begrenzing.



Figuur 2.1 Ligging van het casestudygebied Weerribben-Wieden

Het gebied bestaat uit twee delen: Weerribben en Wieden. De beheerder van de Weerribben (3.346 ha) is Staatsbosbeheer. De Wieden (9.260 ha) wordt met name door Natuurmonumenten (6.000 ha) beheerd. Andere beheerders van het Nationaal Park Weerribben-Wieden zijn Waterschap Reest en Wieden, pachters, particuliere grondeigenaren en Rijkswaterstaat. Het landschap in de Weerribben is grotendeels door turfwinning, dus door mensenhanden, ontstaan. Turf, gedroogd veen dat als brandstof werd gebruikt, werd in lange banen uitgebaggerd, de zogenoemde 'weeren'. Drogen van het turf gebeurde op lange stroken veen, ook wel ribben of legakkers genoemd. Turfwinning bleef tot 1920 van grote economische betekenis. Daarna raakte het bruikbare veen op, en werd de winning onrendabel. In het gebied schakelde de plaatselijke bevolking over op de rietteelt, die vanwege het cultuurhistorisch belang en de waarde voor natuur en landschap nog steeds in het gebied wordt uitgeoefend.

Het huidige landschap is in belangrijke mate ontstaan als gevolg van menselijk handelen. Het rijke verleden van het gebied heeft ertoe geleid dat het huidige landschap een doolhof is van sloten, petgaten, oude legakkers, broekbossen en rietlanden. Kortom, de verveningsgeschiedenis en de rietteelt hebben geleid tot het ontstaan van belangrijke cultuurhistorische waarden, met alle

⁶ Gebaseerd op Staatsbosbeheer (2013), Altenburg en Van der Hut (2009), en <http://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=n2k&groep=5&id=n2k34>.

bijbehorende soorten en plantengemeenschappen (zie ook tekstbox 3). De cultuurhistorie heeft, met andere woorden, invloed op de landschapsecologische samenhang van het gebied. Vroegere werkzaamheden als het graven van petgaten en het winnen van turf zijn niet meer economisch rendabel, maar worden nu als natuurbeheer uitgevoerd. Een karakteristiek dier voor het gebied is de Otter, die in 2001 in de Weerribben werd geïntroduceerd. Sindsdien heeft deze marterachtige zich succesvol voortgeplant en verspreid in het gebied. Menselijke bewoning in het gebied is beperkt gebleven tot twee dorpjes: Kalenberg en Ossenzijl. Langs de rand van de Weerribben liggen Wetering, Scheerwolde, Blankenham, Muggenbeet en het dorp Nederland.

Tekstbox 3. Rietteelt in de Weerribben

Rietcultuur speelt een belangrijke rol in de Weerribben sinds de verlanding van de petgaten het stadium bereikte van verdrogende en dus begaanbare rietkraggen (een 'kragge' is een drijvend eiland van waterplantenwortels met andere vegetatie). Dat gebeurde vanaf circa de jaren twintig en dertig. Tussen de jaren vijftig en zeventig maakte de rietcultuur in het gebied een zware tijd door. Belangrijkste oorzaken waren ontwatering (als gevolg van de drooglegging van de Noordoostpolder), verlanding, en invoer van goedkoop riet uit Oost-Europa, gecombineerd met een afnemende vraag naar riet. Dit leverde meer leefgebied op voor met name rietzangvogels. Tegelijkertijd groeide in deze periode het areaal bos door successie sterk. In 1971 werd het areaal bos in de Weerribben geschat op 500 ha, in 1986 op 1.200 ha. In de eerste helft van de jaren tachtig groeide de rietoogst weer als gevolg van rietmaai-subsidies. Er ontstond grofweg een tweedeling: aan de ene kant bos dat verouderde en aan de andere kant rietvegetaties, die voor een zeer groot deel jaarlijks gemaaid werden. Rietlandbeheer is inmiddels een onmisbare ingreep voor duurzaam behoud van karakteristieke cultuurhistorische en natuurwaarden.

Het oogsten van riet gebeurt met lichte tot middelzware motormaaiers. Riet uit het gebied wordt onderverdeeld in twee categorieën.

Kwaliteit 1 'heeft een lengte van 125 tot 180 centimeter. Het is vrij van lisdodden en andere gewassen. Dat is het riet waar deze streek beroemd door is geworden.

Kwaliteit 2 is korter en vermengd met lisdodden. Met noemt dit riet ook wel dulenriet.'

(Bouwmeester, 2012, p. 37).

Riet van beide kwaliteiten wordt gebruikt als dakbedekking voor boerderijen, landhuizen enzovoort, waarbij kwaliteit 1 vaak werd doorverkocht en het dulenriet voor de eigen woning werd gebruikt. Daarnaast levert het gebied bladriet, riet dat naast het eigen blad lisdodden, kruiden en gewassen bevat. In het verleden werd dit riet onder meer gebruikt door wegebouwers, die met matten van bladriet de draagkracht van slappe bodems verbeterden.

Naast riet uit het gebied wordt vandaag de dag ook riet uit de Flevopolder, de Makkumerwaard en Hongarije verhandeld. In het vroege voorjaar wordt overjarig riet en rietafval in het gebied op hopen verbrand. Het verbranden van riet- en maaiafval in de buitenlucht draagt echter bij aan milieuproblemen als verzuring (NO_x, SO_x), het broeikaseffect (CO, CO₂, CH₄) en overlast in de woon- en leefomgeving door geuroverlast en luchtverontreiniging. Daarom is verbranden van riet, rietafval en maaiafval verboden volgens de Wet milieubeheer. In 2007 heeft de wetgever echter het college van Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid gegeven om ontheffing te verlenen op dit stookverbod voor die gevallen dat het echt noodzakelijk is dat het afval wordt verbrand (zie http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/xhtmloutput/historie/Steenwijkerland/40099/40099_1.html).

Wat betreft recreatie in het gebied: de Weerribben heeft zich ontwikkeld tot een groen recreatief product van formaat. Naast waterrecreatie zijn er nu ook ruime mogelijkheden voor landrecreatie. In de 'Actualisatie Uitwerkingsplan 2011-2015' staan voor de Weerribben de volgende economische kengetallen weergegeven:

- Afgesloten, geen recreatieve betekenis 309 ha
- Beleefbaar 30 ha
- Opengesteld, niveau plus 863 ha
- Opengesteld, druk 44 ha
- Waterrecreatie, kleine recreatievaart 1.882 ha
- Natuur- en activiteitencentrum 0,54 ha

De toeristische sector in Kalenberg en Ossenzijl is naar verhouding beperkt van omvang, met uitzondering van de watersport, die zich concentreert rond het bezoekerscentrum van Staatsbosbeheer bij Ossenzijl. Vanuit hier worden excursies georganiseerd en ook zijn er speciale educatieve programma's voor scholen ontwikkeld.

Met zijn bijna 10.000 ha is de Wieden verreweg het grootste laagveengebied van ons land. In tegenstelling tot de Weerribben komt in de Wieden veel meer open water voor, met name grote plassen ('wieden' dat dialect is voor 'wijden': door vervening ontstane plassen). Hier werd het eerst begonnen met turfwinning, en door onervarenheid en minder goede reglementering van de turfgraverij maakte men hier de trekpaten te groot en de legakkers (ribben) te smal. Het gevolg was een uiterst onstabiel landschap. In de 18e eeuw en begin 19e eeuw leidde dit tot grote rampspoed, toen stormen en zware overstromingen enorme gaten in dit petgatenlandschap sloegen. Tijdens zware noordwesterstormen kon het zeewater van de Zuiderzee met grote kracht het gebied binnenstromen, en ontstonden de grote meren in het gebied.

Juist vanwege deze rampspoed – door de overstromingen verdwenen hele nederzettingen in de golven – waren latere ontginningen aan strenge regels gebonden, waarbij werd vastgelegd hoe breed de legakkers moesten zijn. Hierdoor nam het aantal doorbraken drastisch af. Aan deze voorwaarden is het te danken dat niet heel Noordwest-Overijssel in één groot merengebied is veranderd (Bouwmeester, 2012). Aan de andere kant: het unieke landschap van de Wieden zou er nooit zijn gekomen als de eerste verveners voorzichtiger te werk zouden zijn gegaan.

De turfwinning liep in het begin van de vorige eeuw tegen het einde. In 1929 was de turfwinning nog slechts een derde van wat er in 1914 aan turf werd gewonnen. Visvangst werd nu een belangrijke bron van inkomsten voor de streek. In de vele trekpaten en meren vormden zich uitgestrekte velden met Krabbenscheer, die werden geoogst voor bemesting van de akkerlanden in de regio en in Drenthe. Later was de verlanding in de petgaten zo ver gevorderd dat, net als in de Weerribben, op grote schaal riet kon worden gemaaid voor onder meer dakbedekkingen. Hierdoor werd de successie naar bos geremd en bleef het gebied open. Onder natuurlijke omstandigheden zorgden overstromingen van beken en rivieren in de Wieden voor dynamiek en open water.

De plassen in de Wieden, waarvan de oevers voor een zeer groot deel nog in een natuurlijke toestand verkeren, zijn zeer geliefd bij watersporters. Langs de rand van het gebied liggen de plaatsen Giethoorn, Wanneperveen, Zwartsluis, Sint-Jansklooster (waar het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten is gevestigd), en Blokzijl.

Over het beheer van de Weerribben-Wieden zijn duidelijke afspraken gemaakt gericht op het behoud van het karakteristieke open moeraslandschap (Bouwmeester, 2012). Intensief beheer is nodig om te voorkomen dat het gebied dichtgroeit met natuurlijke moerasbossen. Afgesproken is bijvoorbeeld om het riet in de winter te oogsten – niet alleen vanuit economisch oogpunt maar misschien nog wel meer vanwege de grote ecologische waarde ervan (botanisch, maar ook als broedgebied voor vele moerasvogels). Elk jaar worden in de zomer de hooilanden gemaaid, en verder worden vaarten uitgebaggerd en dichtgegroeide stukken afgeplagd.

2.1.2 Nationaal Park 'Weerribben-Wieden': heden en toekomst

Vanaf 2014 en geïnitieerd vanuit de Tweede Kamer, zijn bestuurders bezig om de 20 Nationale Parken die Nederland kent aantrekkelijker te maken. De parken vallen onder de provincies en die hebben te weinig geld voor het beheer, verklaarde Tweede Kamerlid Stientje van Veldhoven (D66) destijds. De bijzondere natuur is te versnipperd en niet herkenbaar genoeg voor bezoekers. Toeristen die naar Nederland komen slaan de natuur te vaak over, en ook Nederlanders zelf hebben er weinig oog voor. Vandaar dat de nieuwe Nationale Parken herkenbaarder moeten worden. Deze zogeheten 'Nationale Parken nieuwe stijl' moeten dé iconen van de Nederlandse natuur gaan worden, en ook op die manier in binnen- en buitenland gepromoot worden. Dat betekent Nationale Parken van internationale allure zoals natuurparken in Canada en Schotland – Nationale Parken van Wereldklasse, dus. De nieuwe Nationale Parken moeten meer doen aan natuureducatie en voor het trekken van toeristen moet worden samengewerkt met ondernemers.

In maart 2016 liet Staatssecretaris Van Dam van Economische Zaken (waar natuur onder valt) weten dat de 20 Parken hun eigen beleving moeten gaan bieden, afgestemd op de wensen van nationale en internationale bezoekers. Van Dam vindt verder dat er in de natuur meer wandel- en fietspaden, maar ook avonturenparken voor kinderen moeten komen.

‘Maar ook een kabelbaan of klimparcours. Of een tour met een virtual-reality-bril, waarmee turfstekers letterlijk uit het moeras te voorschijn komen. Met drijvende mini-restaurantjes en picknickmanden met streekproducten.’ (Den Blijker, 2016).

De Provincie Overijssel was in september 2014 van mening dat er door het Nationaal Park ‘Weerribben-Wieden’ te veel op haar werd geleund. Ze stelt dat de toegevoegde waarde van de Nationale Parken in de provincie – naast ‘Weerribben-Wieden’ is dat ‘Sallandse Heuvelrug’ – ligt in het beleefbaar maken van natuur. Daarvoor, zo stelt de Provincie Overijssel vast, liggen de bevoegdheden en instrumenten primair bij de gemeenten en de terreinbeheerders. Ze heeft daarom besloten zich (tijdelijk) terug te trekken, in de verwachting dat regio’s zélf hun ambitie tonen en borgen om de Nationale Parken in Overijssel zelfvoorzienend te laten zijn.

Vervolgens heeft de gemeente Steenwijkerland besloten de handschoen op te pakken om een nieuw perspectief voor het Nationaal Park ‘Weerribben-Wieden’ te ontwikkelen. De gemeente zal dit doen vanuit een regisserende rol en in samenwerking met haar gebiedspartners. In het startdocument *Nationaal Park Weerribben-Wieden nieuwe stijl* (NPWW, 2015a, pp. 2-3) motiveert de gemeente haar besluit:

‘Voor de gemeente Steenwijkerland is een sterk en herkenbaar Nationaal Park Weerribben-Wieden (NP WW) belangrijk vanwege de betekenis voor de vrijetijdseconomie. Deze sector is voor de gemeente Steenwijkerland van wezenlijk belang. Landelijk gezien is de vrijetijdseconomie verantwoordelijke voor 4% van het aantal banen. Voor de gemeente Steenwijkerland ligt dat op het driedubbele (13%). Het NP WW speelt een belangrijke rol in de aantrekkingskracht als toeristische regio. Het op een goede en verantwoorde manier invulling geven aan de belevingswaarde van het gebied zal een opgave zijn voor het NP WW. Bij beleving gaat het om aspecten zoals de vrijetijdseconomie, promotie, voorlichting en communicatie en educatie. Daarnaast heeft het NP WW ook grote betekenis voor de leefbaarheid van alle inwoners die er wonen en werken.’

Bij het besluit van de Provincie Overijssel om zich (tijdelijk) naar de achtergrond te bewegen, is eenmalig een bedrag van € 200.000 beschikbaar gesteld aan gemeente Steenwijkerland voor het verdere transitietraject van het Nationaal Park Weerribben-Wieden. Daarnaast heeft de gemeente Steenwijkerland zelf een financiële bijdrage geleverd van € 40.000.

De gemeenteraad van Steenwijkerland heeft op 1 september 2015 groen licht gegeven aan een kernteam ‘Nationaal Park Weerribben-Wieden nieuwe stijl’. Het kernteam bestaat uit vertegenwoordigers van ondernemersorganisaties (te weten: Ondernemersplatform Steenwijkerland, LTO, KOPTOP (dat is de vereniging van recreatieondernemers in de regio WaterReijk Weerribben Wieden), en Koninklijke Horeca Nederland afdeling Steenwijkerland), Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, twee vertegenwoordigers namens plaatselijke belangen van dorpen in en rond Weerribben en Wieden en de gemeente Steenwijkerland. De gemeenteraad heeft het kernteam de opdracht gegeven om ‘in samenwerking met alle relevante gebiedspartners een nieuwe toekomstbestendige organisatie voor het Nationaal Park Weerribben-Wieden te ontwikkelen.’ (NPWW, 2015b). Belangrijk daarbij voor de raad is dat er voldoende draagvlak is voor de nieuwe opzet bij de gebiedspartners.

Onder het kernteam zijn verschillende projectgroepen actief, waarbij elke projectgroep een projectleider heeft in de persoon van één van de kernteamleden. Zo is er een projectgroep ‘0-meting’ om inzicht te krijgen in de economische waarde van het Nationaal Park. Onder leiding van de projectgroep wordt daartoe de huidige stand van zaken in kaart gebracht. Wat is, met andere woorden, de huidige economische waarde van het Nationaal Park? Hieruit volgt ook een analyse van

de bestaansmogelijkheden van het Nationaal Park; wat heeft het park in economische zin het gebied te bieden?

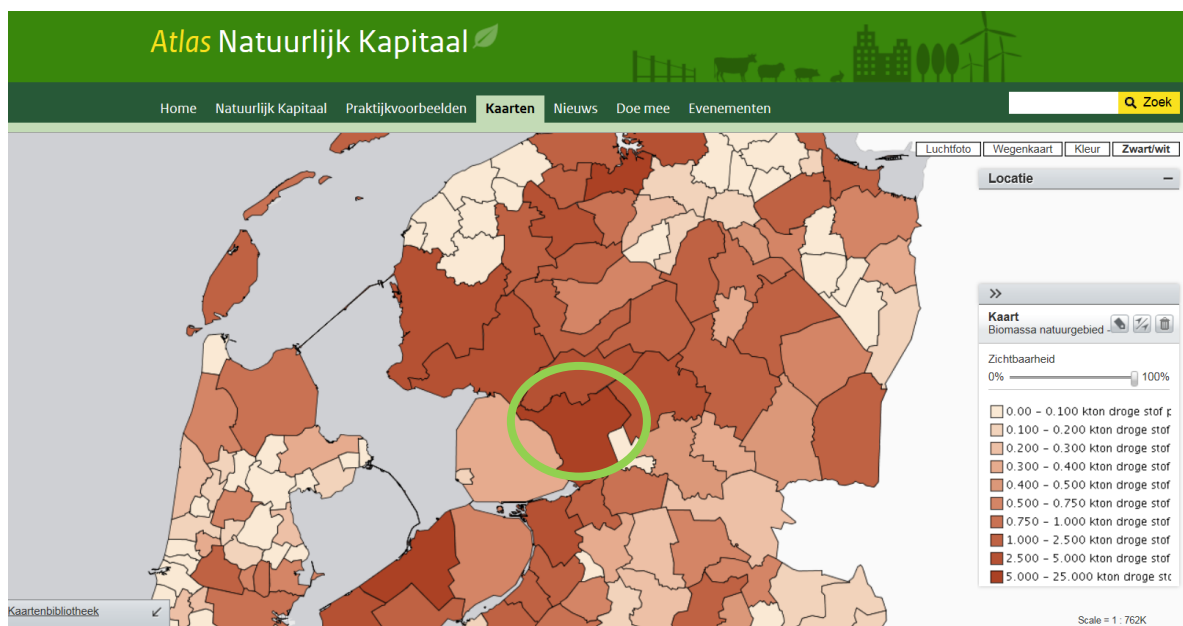
Per 1 januari 2017 moet het Nationaal Park 'Weerribben-Wieden nieuwe stijl' een feit zijn. Dan moet er meerjarig uitvoeringsprogramma op hoofdlijnen liggen, die het perspectief weergeeft van het nieuwe Nationaal Park.

2.2 Ecosysteemdiensten

Nationaal Park Weerribben-Wieden levert talloze ecosysteemdiensten, ze vormen de baten die het gebied aan mensen levert. Belangrijke en in het oog springende ecosysteemdiensten in het gebied zijn:

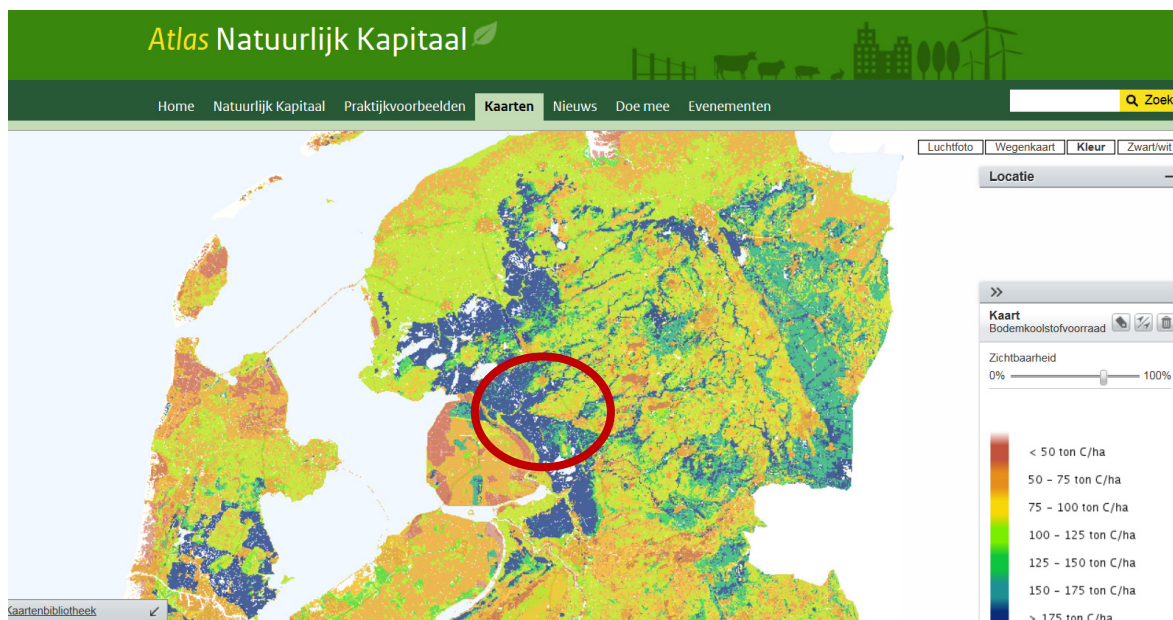
- Productiediensten: vis, drinkwater, riet, veen, en gras (zie Figuur 2.2 ter illustratie).
- Regulerende diensten: koolstofvastlegging, overstromingsbescherming, waterregulatie, en water- en bodemzuivering (zie Figuur 2.3 ter illustratie).
- Culturele diensten: natuur- en landschapsbeleving, recreatieve informatie (wandelen, fietsen, varen, schaatsen), inspirerende informatie (voor onder meer foto-, schilder- en tekencursussen), en cognitieve informatie (waaronder educatie, lespakketten).
- Habitatdiensten: bieden van geschikt leefgebied voor Natura 2000-soorten.

Hoewel verschillende partijen baat hebben bij deze ecosysteemdiensten (zo profiteren dagjesmensen en verblijfsrecreanten van de recreatieve diensten, en hebben waterwinbedrijven profijt van het drinkwater dat het gebied levert) worden veel van deze diensten geleverd in gebieden die natuurbeheerders in eigendom hebben en waar zij zorgdragen voor het onderhoud ervan. Kortom, kosten en baten zijn niet gelijk verdeeld over de verschillende belanghebbenden.



Figuur 2.2 Op de kaart staat de potentieel te oogsten hoeveelheid biomassa uit natuurlijke rietvelden en heidevelden (kton droge stof per jaar). De oogst is geaggregeerd per natuurgebied. 'Weerribben-Wieden' (groen omcirkeld) levert in potentie veel biomassa: 5.000 tot 25.000 kton droge stof per jaar.

Bron: www.atlasnatuurlijkkapitaal.nl



Figuur 2.3 Deze kaart laat de koolstofvoorraad in de bovenste 30 cm van de bodem zien, gebaseerd op de combinaties van landgebruik en bodemtype. De hoogste voorraden liggen in gebieden met veengronden, terwijl de laagste voorraden liggen in gebieden met zandgronden. De bodems van de 'Weerribben-Wieden' (rood omcirkeld) bevatten meer dan 175 ton C per ha.
Bron: www.atlasnatuurlijkkapitaal.nl

Het identificeren van ecosystemendiensten is de eerste stap in de TEEB-aanpak. Het kwantificeren en waarderen ervan de tweede. Aan het in geld waarderen van de diensten is in dit project nauwelijks aandacht besteed. De reden hiervoor is dat deze exercitie doorgaans veel tijd in beslag neemt, en het veelal een sterk theoretische inslag heeft. Bovendien geldt voor waardering dat in het gebied duidelijke en gedragen herinrichtings- of herstelscenario's voor handen moeten zijn - bij geldelijke waardering gaat het immers om het waarderen van (marginale) veranderingen ten opzichte van de huidige situatie. Deze alternatieve scenario's ontbraken evenwel (de aanwezigheid ervan was geen criterium bij de gebiedsselectie). Daar komt bij dat de nadruk van het project vooral ligt op de derde stap van de TEEB-aanpak: het verzilveren van de ecosystemendiensten in de alledaagse praktijk van de 'Weerribben-Wieden'. Waardering is binnen dit project daarom alleen overwogen (inclusief het formuleren van alternatieve herinrichtings- of herstelscenario's) indien dit het zoeken naar (draagvlak voor) verzilveringsopties en verdienmodellen zou vergemakkelijken of versnellen.⁷

Omgekeerd dient opgemerkt te worden dat het realiseren van verzilveringsopties een impliciete en afgeleide vorm van waarderen is. Mochten, bijvoorbeeld, recreatieondernemers in het gebied bereid zijn om een geldelijke bijdrage te leveren aan het in stand houden van de natuur in het gebied - dat immers dient als decor voor hun onderneming - dan is dit bedrag een indicatie van de waarde die ze hechten aan behoud van het gebied.

⁷ Een reden om natuur en ecosystemendiensten in geld uit te drukken is dat 'prijskaartjes' kunnen dienen ter bewustwording of ter signalering van het belang van natuur (zie ook voetnoot 4). Het laat zien dat natuur niet enkel geld kost, maar ook baten oplevert. Met euro's kun je zaken naast elkaar zetten, optellen en aftrekken en een 'nuchtere' balans opmaken. Het geeft aan dat natuur- en landschapsbescherming niet louter op ethische argumenten, maar ook op economische argumenten gebaseerd kan zijn.

3 Verzilving van vier ecosysteemdiensten

In dit hoofdstuk zoomen we dieper in op de verzilving van vier 'prominente' ecosysteemdiensten: water, recreatie, riet en biomassa. Op basis van expertkennis is nagegaan wat de theoretische mogelijkheden zijn om klinkende munt te slaan uit deze vier diensten, maar ook waar mogelijke haken en ogen zitten.

3.1 Water

3.1.1 Oppervlaktewater

Voor de ecosysteemdienst water, en dan met name waterzuivering, blijkt het lastig om geld te verdienen met de waterzuiverende functie die het gebied heeft. En hoewel vergelijkingen altijd wel ergens mank gaan, is het toch – ter illustratie – zinvol om te kijken hoe elders hiermee wordt omgegaan. Duinwaterleidingbedrijf Dunea ontvangt via het watertarief aan haar waterklanten een bijdrage voor het beheer van het duingebied van circa 4 cent op een totaal tarief van € 1,09 per m³ water (wat neerkomt op € 5,50 per waterklant per jaar). Maar een vergelijkbaar verdienmodel lijkt voor de Weerribben-Wieden niet haalbaar. Dunea is duinbeheerder en drinkwaterbedrijf ineen: het beheert meerdere duingebieden die van belang zijn voor de productie van drinkwater. Een dergelijke dubbelrol doet zich niet voor in de 'Weerribben-Wieden', waar terreinbeheer en drinkwaterproductie (door drinkwaterbedrijf Vitens) in handen zijn van verschillende organisaties.

Het gewonnen water komt slechts gedeeltelijk (40%) uit de Weerribben-Wieden zelf, en voor de rest uit de verdere omgeving. Bovendien wordt met verschillende technische maatregelen de waterzuiverende functie van het gebied een handje geholpen. Waterschap Reest en Wieden, gemeente Steenwijkerland en provincie Overijssel zijn in 2004 met het project 'Wieden helder' begonnen. Dit project is gericht op het verbeteren van de waterkwaliteit door onder meer het halveren van de hoeveelheden fosfaat en stikstof in het oppervlaktewater (die uiteindelijk vanuit de rioolwaterzuiveringsinstallatie te Steenwijk in het kwetsbare water van 'Weerribben-Wieden' terechtkomen), het vasthouden van regenwater in het gebied, en het verminderen van de aanvoer van gebiedsvreemd water.⁸ Het project is uitgevoerd om in 2015 te voldoen aan eisen Kaderrichtlijn Water (KRW) voor een Goede Ecologische Toestand (GET) van het oppervlaktewater in het gebied.⁹

Verder laat het Waterschap in een gesprek weten dat ze ook op andere manieren in de kwaliteit van 'Weerribben-Wieden' investeert, bijvoorbeeld doordat het een hoog peilbeheer handhaaft, waar de natuur in het gebied van profiteert (Fiers *et al.*, 2015). Kortom, het waterschap voert al diverse projecten uit om de waterkwaliteit te verbeteren, en de inschatting is dat ze weinig voelen om daarbovenop nog eens geld te moeten betalen aan de beheerders van het gebied ter verdere verbetering van de waterkwaliteit. Daar komt bij dat door de technische maatregelen het lastig te bepalen is wat nog het aandeel van het natuurlijk kapitaal is in het regulerende proces van waterzuivering – laat staan om daar een specifiek geldbedrag voor te vragen.

⁸ In de jaren zeventig trad er door de instroom van nutriëntenrijk oppervlaktewater een sterke eutrofiëring op van de plassen en vaarten in het gebied. In deze periode invloed nam ook de invloed van vervuild oppervlaktewater uit de Friese boezem en het IJsselmeer toe (zie http://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/documenten/gebieden/034/034_ak_Weerribben_november%202007.pdf).

⁹ Voor algemene achtergrondinformatie over de KRW en GET, zie <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl1412-Kaderrichtlijn-water.html?i=16-114>.

Tot slot: door het verbeteren van de waterkwaliteit neemt het doorzicht in het water toe waardoor de plantengroei toeneemt. Dit betekent dat ten behoeve van de recreatievaart watergangen vaker gemaaid moeten worden, wat extra kosten met zich meebrengt.

3.1.2 Drinkwater

Binnen een afstand van ongeveer 5 km vanaf de randen van het Natura 2000-gebied zijn industriële waterwinningen aanwezig met een gezamenlijke onttrekking van circa 2,5 miljoen m³/jaar. De drinkwaterwinningen in de nabijheid zijn pompstation Sint Jans klooster (tegen de rand van het Natura 2000-gebied, 5,3 miljoen m³/jaar) en pompstation Havelterberg (circa 4,5 km ten oosten van rand Natura 2000-gebied, 5,7 miljoen m³/jaar). De waterwinning bij Sint Jans klooster leidt tot sterke verlaging van de grondwaterstand (vooral in de zomer) en heeft in een deel van het gebied de wegzijging (dat is: neerwaartse stroming van grondwater door een slecht doorlatende laag) sterk vergroot. Deze hydrologische effecten werken daar vrij sterk door op de vegetatie. Informatie over grondwateronttrekkingen door landbouw ontbreekt.

Betaling door het drinkwaterbedrijf aan de terreinbeherende organisaties in de Weerribben-Wieden zal niet vanzelfsprekend zijn.¹⁰ Door de wettelijke rechten om drinkwater te mogen winnen door waterwinbedrijven is het water geen eigendom van de beherende instanties van het gebied. Aanknopingspunten zijn hooguit te vinden in het gefinancierd krijgen van projecten die gericht zijn op het wegnemen van de negatieve effecten van de winning. Door onttrekking treden plaatselijk namelijk verdrogingsverschijnselen op met verzuring en eutrofiering als gevolg (www.synbiosys.alterra.nl). Hierdoor moet het beheer extra maatregelen treffen (vaker maaien, afvoeren, enzovoort). Financiering van projecten door het drinkwaterbedrijf Vitens die zijn gericht op het tegengaan van dergelijke negatieve effecten levert het bedrijf mogelijk voordelen op het publicitaire vlak op.

Voor onttrekkingen of infiltraties van grondwater is een vergunning van de provincie Overijssel nodig. Dit geldt onder meer voor industriële toepassingen van meer dan 150.000 m³. Vergunninghouders betalen een heffing aan de provincie, het tarief hiervan bedraagt € 0,015 per kubieke meter onttrokken grondwater. Om bedrijven in het gebied daar bovenop extra geld te vragen voor het gebruik van drinkwater in hun productieproces – als gebiedsspecifieke inkomsten voor het beheer en onderhoud van de Weerribben-Wieden – ligt niet voor de hand gezien de hydrologische situatie dat er in de zomerperiode watertekorten zijn. Als er een situatie gecreëerd kan worden waarin aangevoerd water van voldoende kwaliteit is en levering ervan te allen tijde gegarandeerd, zouden de kansen daarvoor mogelijk anders worden. Zo ver is het echter nog niet. Mogelijkheden daartoe zouden echter wel verder kunnen worden verkend, niet alleen de ecologisch/hydrologische kant ervan, maar ook de juridisch/institutionele kant. Want, wat dit laatste betreft, bedrijven moeten op gelijke voet met elkaar kunnen concurreren. Bedrijven in de Weerribben-Wieden extra laten betalen voor grondwateronttrekking en elders in de provincie of het land niet, lijkt in te gaan tegen het principe van een *level playing field* waarbij voor verschillende bedrijven dezelfde economische regels gelden.

Een mogelijkheid om de waterkwaliteit te verbeteren ligt binnen de grenzen van het waterwingebied 'Sint Jans klooster', waar een aantal agrarische bedrijven liggen die een belasting/risico vormen voor de waterkwaliteit. Hier zou verkend kunnen worden of zij door aangepast beheer, waarbij geen bestrijdingsmiddelen en meststoffen worden gebruikt, een bijdrage kunnen leveren aan verbetering van de waterkwaliteit, en tegelijkertijd een economisch rendabel businessmodel kunnen realiseren. Gedacht kan worden aan mogelijkheden om de agrarische producten in de biologische landbouw af te zetten en/of te positioneren als specifieke 'Weerribben-Wieden'-producten die aan de lokale horeca verkocht worden (vergelijk Weerribben Zuivel). Ervaringen die binnen het NKN-programma zijn

¹⁰ De prijs van een kuub water bedraagt ongeveer € 1,-. Voor dit tarief beheert Vitens waterwingebieden, winnen en zuiveren ze het water, leggen ze leidingen aan en onderhouden deze en verzorgen ze de dienstverlening. Waterleidingbedrijven die drinkwater uit oppervlaktewater halen, moeten vaak extra zuiveringsstappen uitvoeren om dit oppervlaktewater uit op het gewenste niveau te krijgen, waardoor afnemers enkele dubbeltjes per kubieke meter drinkwater meer betalen dan de klanten van Vitens, dat veel zuiverder grondwater oppompt.

opgedaan met een duurzaam gebruik van natuurlijk kapitaal voor schoon water in Noord-Brabant kunnen hierbij als inspiratiebron dienen (zie Van Lienen en Schuerhoff, 2015).

Naast het genereren van directe inkomsten, kunnen verdienmodellen ook gericht zijn op verlaging van project- of beheerkosten. Hiervoor kan vanuit de knelpunten in het beheer naar kansen worden gezocht. Bijvoorbeeld door in de directe omgeving kansen te zoeken die helpen om de waterkwaliteit verder te verbeteren, de aanvoer van gebiedsvreemd water te beperken en/of de kwaliteit daarvan te verbeteren en door schommelingen in het waterpeil te beperken. Mogelijke oplossingen richten zich enerzijds op het nastreven van zonering van gebruiksfuncties in de 'Weerribben-Wieden' en de directe omgeving, en anderzijds op de bevordering van duurzaam landgebruik in de omgeving.

Zonering betekent een kern met een maximaal beschermd gebied in de centrale delen van de 'Weerribben-Wieden', met naar buiten toe zones waarin andere gebruiksfuncties met toenemende intensiteit een plekje krijgen. Door scheiding en zonering van gebruiksfuncties worden de negatieve effecten van waterwinning in het meest kwetsbare deel van het gebied beperkt. Bovendien: indien de buitenste zones, of de zones direct om het gebied heen een waterzuiverende functie vervullen, dragen ze ook nog eens bij aan verbetering van de waterkwaliteit. Dat zou kunnen door in die zones gebruik te maken van rietvelden of andere begroeiingen met helofytenfilters, zoals riet en wilgen. Door aanvoer van het relatief voedselrijk gebiedsvreemd water wordt de groei van deze filters gestimuleerd. Dit is vervolgens gunstig voor de biomassa-productie (een ander mogelijk verdienmodel), maar dan dient er wel een beheer gevoerd te worden waarbij voedingsstoffen afgevoerd worden door maaien of kappen en afvoeren van de biomassa.

Andere aanknopingspunten voor het uitwerken van verdienmodellen liggen op het vlak van de waterberging. Noordwest-Overijssel heeft een waterbergingsopgave, en er zijn ook al diverse projecten in uitvoering of reeds uitgevoerd, al dan niet in combinatie met natuurontwikkeling (bijvoorbeeld Wetering Oost en -West).¹¹ In toekomstige projecten zou – meer dan nu wordt gedaan – nagedacht kunnen worden over mogelijke combinaties van waterberging en natuurontwikkeling met andere functies (landbouw, recreatie, waterwinning, waterkwaliteitsverbetering), en de verdienmodellen die hieraan gekoppeld kunnen worden. Juist door meerdere functies te combineren, ontstaan nieuwe mogelijkheden met als effect dat er bij meerdere actoren draagvlak ontstaat voor geïntegreerde oplossingsrichtingen waarbij natuuropgaven gecombineerd worden met andere maatschappelijke opgaven (zoals waterberging of de vergroening van de landbouw).

3.2 Recreatie

De afgraving van het veen voor de turfwinning is bepalend geweest voor hoe het Nationaal Park Weerribben-Wieden eruit is komen te zien, en hoe het Nationaal Park nu herkend wordt: een ogenschijnlijk ongerept open moerasgebied, met mooie natuur. 'Met hier en daar een dromerig gehucht. Zoals Kalenberg, Dwarsgracht, Jonen en Belt-Schutsloot. Of enkele met rietgedekte huisjes, wat windmolentjes en een weldadige stilte', aldus Wiedijk (1991, p. 6). Juist omdat het huidige landschap zijn vorm kreeg door mensenhanden, is de cultuurhistorie een belangrijk onderdeel van het gebied.

In en buiten het gebied zijn er volop mogelijkheden om te overnachten, variërend van camping, B&B tot jachthavens, bungalowparken en hotels. In 2014 werkten er in de Weerribben-Wieden meer dan 2.000 personen in de vrijetijdseconomie, oftewel 13% van het aantal banen. Het gebied trekt veel bezoekers, met Giethoorn als magneet voor onder meer veel Chinezen en andere dagjesmensen. De regio (tezamen met de regio IJsseldelta, waar Kampen en Zwolle onder vallen) valt op door het hoge aandeel vakantiegangers in de leeftijd van 55 tot 64 jaar. De waterinfrastructuur maakt het gebied

¹¹ Met de realisatie van Wetering Oost en -West wordt 2,4 miljoen m³ waterberging gerealiseerd door Waterschap Reest en Wieden. Dit is een groot deel van de waterbergingsopgave in Noordwest-Overijssel. De waterberging wordt gecombineerd met natuurontwikkeling.

uniek. Door de waterinfrastructuur zijn er in de winter – als er voldoende ijs ligt – schaatstochten over de meren, sloten en vaarten. In de zomer is het gebied te verkennen met een fluisterboot, kano, elektrische watertaxi's of rondvaartboot. Naast varen kan er in het gebied ook volop worden gefietst en gewandeld, en verder is het gebied toegankelijk met onder meer elektrische tuk-tuks.

Helaas leert de ervaring dat het voor de bezoekers lang niet altijd duidelijk is of ze zich in het Nationaal Park bevinden, of niet. De grenzen zijn onduidelijk en als bezoeker wordt je onvoldoende geïnformeerd over waar je bent. Vaak ook ontbreekt toeristische informatie met uitleg over het gebied. Daar komt nog eens bij dat het Nationaal Park niet als merk herkenbaar is. Of beter geformuleerd: het gebied kent meerdere merken, zoals WaterReijk, Nationaal Park Weerribben-Wieden of Giethoorn, maar geen van deze lijkt het karakter en de eenheid van het park afdoende te weerspiegelen. Google op de termen 'Weerribben-Wieden' en 'excursies', en informatie over dit onderwerp is verspreid over talloze websites, bijvoorbeeld die van Staatsbosbeheer, regiopromotor WaterReijk, 'Tiemen Vaartjes Rondvaartbedrijf', en het Nationaal Park Weerribben-Wieden.

In het gebied is veel te zien en te doen, en er liggen kansen door sectoroverstijgende samenwerking. Het vergroten van de koek dus door onderlinge samenwerking, in plaats van het verdelen van de koek door elkaar te concurreren. Een voorbeeld hiervan is de recentelijk gestarte campagne 'Pak je rust'. De campagne is een initiatief van WaterReijk Marketing – dat zich inzet om de zichtbaarheid en vindbaarheid van Weerribben Wieden te vergroten – in samenwerking met Weerribben Zuivel, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en ondernemers uit de regio. Met deze campagne, die gepromoot wordt op de melkpakken van Weerribben Zuivel, worden de Weerribben-Wieden landelijk onder de aandacht gebracht. Op het melkpak staan tien arrangementen uitgelicht die samen met ondernemers in de regio zijn samengesteld. De arrangementen zijn allen unieke samenwerkingen waarbij verblijf gecombineerd wordt met bijzondere buitenactiviteiten.

Er liggen mogelijkheden voor recreatiearrangementen waarbij er ingespeeld wordt op de behoefte van verschillende doelgroepen (rustzoekers, sportievelingen, dagjesmensen, verblijfsrecreanten, enzovoort). Om dergelijke vraaggestuurde arrangementen in de markt te zetten, is het aan te bevelen om naast een gebruikersonderzoek ook een marktonderzoek uit te zetten. De uitkomsten hiervan kunnen worden gebruikt voor gerichte marketing waarin de verschillende doelgroepen zich herkennen. Daarnaast draagt het informeren van de bezoekers over wat zij waarom zien (via folders, borden of te downloaden app) bij aan een betere profilering van het gebied.

Tegelijkertijd: recreatie is gebaat bij een mooie omgeving, met voldoende faciliteiten en voorzieningen. Zo biedt het landschap van de Weerribben-Wieden het decor voor recreatieve activiteiten en voor rust- en stiltezoekers. Er dient een balans gevonden te worden tussen het optimaliseren van recreatieve inkomsten en het behoud van de identiteit van de streek. Massaal inzetten op recreatie en toerisme zonder te weten wat het draagvlak van het gebied is – hoeveel recreanten kan het gebied aan? – is sowieso niet verstandig. Door medeverantwoordelijkheid te nemen voor de omgeving kan de recreatieve sector voorkomen dat 'de kip met gouden eieren wordt geslacht'.¹²

Om hier invulling aan te geven, biedt het concept van zogenaamde Bedrijveninvesteringszone (BIZ) voor het buitengebied aanknopingspunten. Daarbij nemen bedrijven een gezamenlijke financiële verantwoordelijkheid voor hun directe omgeving. Ervaringen uit Nationaal Park De Biesbosch leren dat het hierbij belangrijk is te appelleren aan ambassadeurschap, trots en eigenaarschap. De BIZ kan een mogelijkheid zijn om in afgebakende gebieden investeringen in de toeristische-recreatieve infrastructuur en marketing van de grond te krijgen (zie Borgstein en Polman, 2015). Belangrijke voorwaarde hierbij is - zo blijkt uit eerder BIZ-onderzoek in de gemeente Steenwijkerland - dat er een gedeelde *sense of urgency* bij de betrokken ondernemers moet zijn (De Blaeij *et al.*, 2012).

¹² In 1998 liet boswachter Beens van Staatsbosbeheer in de Volkskrant al weten dat het aantal recreanten in de Weerribben wel erg snel toeneemt (toen: circa 1 miljoen bezoekers per jaar). Bewoners in het gebied klaagden in hetzelfde krantenartikel over de onafzienbare rij varende, fietsende en wandelende toeristen. In 2010 werd het aantal jaarlijkse bezoekers geschat op ruim 1,5 miljoen (NPWW, 2010).

Mogelijkheden liggen er verder door de natuur van het Nationaal Park nadrukkelijk(er) te koppelen aan de cultuurhistorie van het gebied. Dat kan onder meer door natuur met cultuur te combineren. Zoals het Kröller-Müller Museum en Nationaal Park De Hoge Veluwe een gezamenlijke promotie voeren, zo zou het Nationaal Park ook baat kunnen hebben bij een gezamenlijke promotie met bijvoorbeeld het pittoreske plaatsje Giethoorn – dat na een internationale campagne een plekje heeft gekregen in de speciale wereldeditie van het Monopolyspel. Omgekeerd geldt dat de regio, met steden als Blokzijl, Steenwijk en Vollenhove, kan profiteren van het Nationaal Park Weerribben-Wieden als verbindende factor tussen allerlei promotie-initiatieven. Het is dan ook zinvol om in plaats van alle aandacht te richten op het Nationaal Park Weerribben-wieden, een (recreatieve) omgevingsvisie te maken voor de Kop van Overijssel, waarbij het Nationaal Park een grote rol speelt.

Tot slot, en al vaker geopperd, kan worden onderzocht hoe vanuit de toeristenbelasting een gerichte en permanente geldstroom kan worden gegenereerd voor het beheer van het gebied. De toeristenbelasting komt bij de algemene middelen terecht en gemeenten kunnen zelf kiezen wat ze daarmee doen.

3.3 Riet

Zonder inmenging van mensen zou riet geen bruikbaar product zijn. Het riet in de Weerribben-Wieden kan uitgroeien tot een kleine twee meter en is door het voedselarme water hard en stevig van kwaliteit. Eerder onderzoek uit 2011 naar de levensvatbaarheid van de rietsector in de Weerribben-Wieden (er zijn meer dan 300 rietbedrijven in het gebied) toont aan dat zonder ingrepen het toekomstperspectief voor de rietsector in het gebied weinig rooskleurig is (Terwan en Van der Fluit, 2011). Zij schrijven (p. 1):

‘De rietcultuur staat al jaren onder druk: de productieomstandigheden zijn lastig (veel kleine en slecht ontsloten percelen), het grootste deel van het rietland heeft een natuurfunctie en de rietprijzen zijn per saldo te laag om een duurzaam rietlandbeheer te waarborgen.’

Voor de toekomst en bij ongewijzigd beleid voorzien de twee auteurs een sector die terughoudend is in samenwerking, behoorlijk is verouderd en weinig heeft geïnvesteerd.

Momenteel voert kleinschaligheid de boventoon, mede doordat het gaat om vele kleine en lastig bewerkbare percelen die beperkend zijn voor de oppervlakte die één persoon kan beheren. Bovendien hebben de riettelers in het gebied een sterke binding met hun grond, waardoor er geringe grondmobiliteit is, wat vervolgens de mogelijkheden tot schaalvergroting beperkt. Het grootste deel van het rietland wordt gepacht van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Daarmee zijn riettelers sterk afhankelijk van het pachtbeleid van deze organisaties en de daarmee samenhangende financieringsmogelijkheden.

Voor rieten daken wordt inmiddels voornamelijk riet uit het buitenland gebruikt (China en Roemenië). Het gaat hierbij om meer dan 60% van de markt (Van Steen *et al.*, 2010). Toch liggen hier kansen voor binnenlands geproduceerd riet, aldus het rapport van Terwan en Van der Fluit (2011). Zo kan bijvoorbeeld de positie van binnenlands riet worden verbeterd door het opzetten van een keurmerk voor binnenlands riet met vermelding van de plaats van herkomst. Riet uit de Weerribben-Wieden is van goede kwaliteit. De levensduur van een met ‘Weerribben-Wieden’-riet gedekt dak is circa 50 jaar (Wiedijk, 1991). Een dergelijk verdienmodel vereist echter wel innovaties in de rietsector zelf (schaalvergroting, efficiëntere machines, enzovoort).

Van Steen *et al.* (2010) hebben in opdracht van het InnovatieNetwerk onderzocht wat andere kansrijke toepassingen van riet zijn. Zij kwamen onder meer uit op riet als isolatiemateriaal, verwerking van riet als spaanplaat, riet als verpakkingsmateriaal, en als oeverbeschermingsmateriaal. Bij de gevonden toepassingen ligt de kracht van het riet met name in de duurzame en ‘ecologische’ kenmerken van de toepassing, als lokale, hernieuwbare en verantwoord geproduceerde bron. Tegelijkertijd geldt dat elke uitgewerkte toepassing meer of minder productontwikkeling en onderzoek

vereist. En er zal uiteindelijk een marktpartij geïnteresseerd moeten zijn om de toepassingen op de markt te zetten, waarbij rekening gehouden moet worden met het gegeven dat vaak alleen bij grote productievolumes verdere commercialisering van de toepassing mogelijk is.

3.4 Biomassa

Biomassa is organisch materiaal, afkomstig van natuurlijke producten als hout, riet en (natuur)gras. Deze hernieuwbare grondstof kan worden gebruikt voor de productie van plaatmateriaal, papier, karton, of voor de opwekking van energie. Zo levert Staatsbosbeheer biomassa aan elektriciteitsbedrijven voor het opwekken van duurzame energie.¹³ Het gaat dan vooral om 'energiehout': hout dat niet geschikt is voor verwerking in producten. De opbrengst besteedt de organisatie aan het onderhoud van de terreinen. Per jaar komen uit de terreinen van Staatsbosbeheer honderdduizenden tonnen biomassa vrij in de vorm van resthout en maaisel. En ook Natuurmonumenten zoekt naar manieren om de vrijkomende biomassa bij het beheer van natuurgebieden (jaarlijks 175.000 ton) te gebruiken als duurzame grondstof, en werkt hierbij samen met chemie- en biotechnologieconcern DSM. Door de samenwerking met DSM ziet Natuurmonumenten mogelijkheden om de reststroom op een duurzame manier aan te bieden als grondstof voor het opwekken van energie en het produceren van brandstoffen en bio-gebaseerde producten.

Het waterrijke gebied Weerribben-Wieden levert elk jaar weer duizenden tonnen aan groen afval op. Het gaat daarbij vooral om slecht riet dat onbruikbaar is voor dakdekkers, maar ook hooi of bagger uit de sloten. Eens in de zoveel tijd worden zelfs complete rietlanden afgeplagd om bomengroei tegen te gaan en weer mooi nieuw riet te laten groeien. Ook wil de beheerder voorkomen dat open wateren in het gebied dichtgroeien. Veel groen wordt ter plekke verbrand of ligt te rotten en drogen langs slootkanten. Afvoeren per boot is te bewerkelijk en dus kostbaar.

Inmiddels zijn er experimenten gaande om van dit rietplagsel en van de kraggen (onderdelen van oeverplanten, die – eenmaal gedroogd – als turf opgestookt kunnen worden) zogeheten BioBlocks te maken: duurzame bouwblokken die gebruikt kunnen worden voor gewapende grondconstructies en andere aanverwante toepassingen, zoals geluidsschermen en gevelbekleding. Op die manier kan geld worden verdiend met dood plantenmateriaal uit het gebied. Toepassing van BioBlocks staat evenwel nog in de kinderschoenen.

Een blik in het verleden leert dat circa tien jaar geleden al hooi, rietplaggen en ander groen afval uit de Weerribben-Wieden tot kleine turfblokken werden geperst en door het Nationaal Park werden verkocht als tuinversiering (bijvoorbeeld als borderrand, of in plantenbakken). Met subsidie van de provincie zijn Staatsbosbeheer en stichting Probos in 2007 begonnen aan een proef met deze turfblokken (zie Oldenburger en Vonk, 2008). De productiekosten per turf (omvang na het drogen: circa 9,5 × 5 × 20 cm) bedroeg € 0,30. En hoewel toepassing van de turven in tuin en landschap op dat ogenblik de meest geschikte was, is onduidelijk of de turven uiteindelijk ook als biomassa zijn verhandeld. Vaak blijkt het vinden van investeringsgeld waarmee het bio-gebaseerde product efficiënt en betrouwbaar geproduceerd kan worden een knelpunt, evenals het vinden van een geïnteresseerde die het product concurrerend in de markt kan zetten.

Een ander knelpunt bij biomassa uit de Weerribben-Wieden is de slechte kwaliteit van hout voor verwerkingsdoeleinden, als gevolg van het natte veen dat zorgt voor slechte groeiomstandigheden. Tegenover andere gebieden van Staatsbosbeheer waar houtige biomassa (productiebos) structureel wordt geoogst, is zoiets in de Weerribben-Wieden niet rendabel. Veel gebieden zijn alleen per boot

¹³ Staatsbosbeheer en Stadsverwarming Purmerend B.V. (SVP), bijvoorbeeld, hebben een overeenkomst gesloten over het gebruik van biomassa van Staatsbosbeheer. Met ingang van 2014 levert Staatsbosbeheer jaarlijks 100.000 ton biomassa aan SVP voor de opwekking van duurzame warmte. Het snoeihout van Staatsbosbeheer komt zo veel mogelijk uit bossen uit de omgeving van de stad, bijvoorbeeld uit het Purmerbos en andere bosgebieden in de Randstad. Zo blijven de transportkosten beperkt.

bereikbaar en dit maakt dat het oogsten, afvoeren en verwerken van biomassa arbeidsintensief is en daarmee erg veel geld kost. Vaak blijkt het afbranden van de geoogste biomassa goedkoper.

Omdat het karakteristieke landschap van het Nationaal Park vraagt om beheer door mensenhanden, waardoor voorkomen wordt dat open wateren dichtgroeien met riet en oeverplanten, dienen de kosten van dit 'cyclische' beheer sowieso gemaakt te worden. Wanneer met het groene restafval geld verdiend kan worden – als grondstof voor het opwekken van energie, BioBlocks, of wat dan ook – dan zullen deze opbrengsten de beheer- en onderhoudskosten drukken. Een andere manier om op deze kosten te besparen, is rigoureuzer van aard, maar werd wel vanuit het gebied aangedragen: zorg voor minder 'cyclisch' beheer en laat de natuur meer haar gang gaan (Fierst *et al.*, 2015). De logische consequentie hiervan is dat er dan minder geïnvesteerd wordt in het behoud van het karakteristieke cultuurlandschap van het Nationaal Park.

Kortom, eeuwen geleden verdween op grote schaal de turf uit het gebied in kachels en ovens, en de vraag is of dat met de biomassa uit het gebied nu ook gaat gebeuren. Vooralsnog blijkt het (rechtstreeks) verstoken van biomassa niet of nauwelijks rendabel.

3.5 Tot slot

Bovenstaande beschrijvingen zijn vooral beschouwend van aard, en laten zien dat de zoektocht naar toepasbare verdienmodellen nog niet af is. Het concept staat volop in de belangstelling maar desondanks is de graal nog niet gevonden. Natuurlijk kan via vertrouwde constructies, zoals het business-model Canvas, op een gestructureerde manier inzicht worden verkregen hoe een ondernemer 'waarde' tot stand brengt: welke strategische partners belangrijk zijn om succesvol te zijn, welke bedrijfsmiddelen daartoe ingezet moeten worden en welke activiteiten essentieel zijn. Een dergelijke aanpak is vooral een goed hulpmiddel bij het schrijven van een ondernemingsplan. Het biedt een handvat om abstracte ideeën om te zetten in concretere stappen.

Onderliggend bij verdienmodellen voor natuurlijk kapitaal vormt de scheve verdeling tussen kosten en baten het probleem. Van belang voor de zoektocht is daarom hoe met verschillende betrokkenen uit een gebied tot een financieringsstructuur gekomen kan worden die deze verdeling recht(er) trekt. Dat betekent dat dit onderzoek niet zozeer gericht is op het zoeken naar een nieuw bedrijfsmodel voor een terreinbeherende organisatie. 'Marktgericht' hoeft niet automatisch te betekenen dat terreinbeheerders zichzelf als ondernemer moeten gaan ontwikkelen. In veel gevallen kan worden samengewerkt met een partner uit de traditioneel economische sector, zoals een lokale ondernemer, DSM of Landal GreenParks (zie ook Van der Heide en Overbeek, 2014).

Dit onderzoek is actiegericht; het speurt niet zozeer naar problemen maar naar oplossingen. Meer specifiek: op basis van de beschreven problematiek wordt in samenwerking met betrokken actoren en groepen gezocht naar oplossingen. Daarbij is het van belang verdere theorieën te blijven ontwikkelen. Samenwerking betekent dat de onderzoekers niet alleen informatie verzamelen en verwerken, maar ook dat zij de betrokkenen ondersteunen of stimuleren door informatie en documentatie aan te reiken en ideeën uit te wisselen. Bovenstaande beschrijvingen vormen daar de opmaat voor. Hoe het samenwerkingsproces is verlopen, is onderwerp van het volgende hoofdstuk.

4 Procesmatig verloop van het veldwerk

4.1 Weerbarstige praktijk

Het onderzoeksproject was erop gericht om middels veldwerk (dat wil zeggen: interviews en gebiedsbijeenkomsten) het theoretische concept van verdienmodellen in de praktijk vorm te geven (zie paragraaf 1.3). Tijdens het eerste deel van het onderzoek, voorjaar 2015, en na enkele verkennende gesprekken werd daarom besloten om aan te haken bij de ontwikkelingen die speelden rond het Nationaal Park 'nieuwe stijl'. Er werd contact gelegd met het kernteam in oprichting (zie subparagraaf 2.1.2), en in overleg met een betrokken kernteamlid werd besloten om voor onderhavig onderzoek gebruik te maken van de gebiedsspecifieke kennis van het kernteam (onder meer over 'namen en rugnummers' van de te interviewen betrokkenen, en over de te organiseren gebiedsbijeenkomst). Dit alles met het idee om aansluiting te zoeken en binding te hebben met al lopende ontwikkelingen in het gebied.

Via het kernteam - zo was de gedachte - zou de bereidheid van betrokkenen om mee te werken aan het onderzoek enkel maar worden vergroot. Bovendien haakt het onderzoek op die manier aan bij een al lopend proces, en kunnen de onderzoekers profiteren en leren van en mogelijk bijdragen aan de recente en op stapel staande activiteiten in het gebied (zoals bijvoorbeeld de '0-meting', zie subparagraaf 2.1.2). Omgekeerd, zo verwachtte een kernteamlid, hebben onafhankelijke onderzoekers van buiten wellicht meer kans van slagen om bij de betrokkenen in het gebied de noodzaak en urgentie bij te brengen van een nieuwe financieringsstructuur voor het Nationaal Park dan wanneer het kernteam (bestaande uit mensen uit de streek) zelf met hen hierover de discussie aangaat.

Ondanks de goede bedoelingen bleek de praktijk helaas weerbarstiger. De onderzoekers kregen nauwelijks voet aan de grond bij het kernteam, dat zich ondanks een positieve grondhouding afwachtend opstelde. Het beantwoorden van meerdere verzoeken tot het geven van 'namen en rugnummers' werd telkens uitgesteld en steeds verder in de tijd geschoven. Gevoeligheid van het onderwerp (mensen mogelijk laten meebetalen aan het behoud van het Nationaal Park) en de vrees dat als gevolg hiervan gebiedspartners zich uit het transitietraject zouden terug trekken, waren hier de voornaamste redenen voor. Daar kwam bij dat er (bij bepaalde mensen) binnen het kernteam een bepaalde overtuiging heerste dat verdienmodellen niet het verschil zouden maken. 'Dun bier, en beter is om te spreken van *bij*verdienmodellen', zo werd de onderzoekers verteld. Hoe meer werd gewezen op de mogelijke rol en belang van nieuwe verdienmodellen voor het gebied, hoe groter de voedingsbodem leek te worden voor de weerstand ertegen.

Gevolg was dat er eind oktober 2015 nog geen interviews in het gebied gehouden waren, laat staan dat er over een gebiedsbijeenkomst afspraken waren gemaakt. Halverwege november 2015 heeft opdrachtgever PBL daarom besloten om het onderzoek in het gebied stop te zetten, en de opgedane ervaringen te gebruiken in het programma NKN. Deze ervaringen zijn vooral procesmatig van aard. Het daadwerkelijk realiseren van verzilveringsopties en verdienmodellen is nooit van de grond gekomen.

4.2 Tijdlijn van het project

Het actiegerichte onderzoek maakt dat de registratie van ontwikkelingen een belangrijke plaats inneemt. Het zorgt er namelijk voor dat inzicht wordt verkregen in het globale procesmatige verloop van het onderzoek en maakt eventuele belangrijke beïnvloedende factoren zichtbaar. Deze inzichten kunnen worden gebruikt bij een eventuele veralgemenisering van de resultaten.

In deze paragraaf wordt het procesmatig verloop van het onderzoek nader toegelicht. Om deze toelichting te maken is met enkele sleutelspelers (van het onderzoeksteam, Staatsbosbeheer en kernteam) gebruik gemaakt van de tijdlijnmethode. Dit is een methode voor participatieve monitoring en evaluatie van samenwerking in netwerkverband.¹⁴ De methode maakt het hele proces van begin af aan zichtbaar, gezien door de ogen van de betrokkenen zelf. Het resultaat is een verhaal waarvan de deelnemers zeggen: 'Ja, zo is het gebeurd en dit verhaal is een weergave van de belangrijkste momenten.'

Begin december 2015 is een tijdlijn gemaakt voor de periode januari 2015 tot en met november 2015. Terugkijkend op de eerder genoemde periode zijn de onderstaande gebeurtenissen van invloed geweest op de voortgang van het onderzoeksproces:

- LEI Wageningen UR (hierna LEI) begint met de inrichting en start van het onderzoek in opdracht van het PBL, waarbij gesproken wordt met de direct betrokkenen bij Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer (hierna SBB) wordt door het LEI gezien als eerste aanspreekpunt voor het praktijkonderzoek in Nationaal Park Weerribben-Wieden. Het LEI en SBB geven gezamenlijk het proces vorm (januari 2015).
- HAS Den Bosch start in opdracht van SBB een onderzoekstraject dat tweeledig van aard is: (i) optimalisering van een eerder ontwikkeld stappenplan voor gebiedsexploitatie op basis van ecosysteemdiensten, en (ii) het leveren van inzicht in de economische potentie van de aanwezige ecosysteemdiensten in het gebied Weerribben-Wieden. De HAS-studenten hebben hetzelfde aanspreekpunt bij SBB als het LEI. Het plan van de studenten is om voor hun onderzoekstraject informatie te verzamelen op basis van deskresearch en gesprekken in het gebied. Omdat ook het LEI-project interviews en gebiedsbijeenkomsten wil organiseren, wordt afgesproken om elkaar hierover op de hoogte te houden en elkaar te informeren over nieuwe onderzoeksactiviteiten, en waar mogelijk gebruik te maken van elkaars tussenresultaten. Om het gebied in te kunnen gaan en gesprekken te voeren met geschikte mensen, wordt gemikt op de gebiedsspecifieke informatie die SBB en Natuurmonumenten, en dan met name de terreinbeheerders van deze TBO's, hierover kunnen aanleveren (februari 2015).
- Er wordt een informatieavond belegd voor de direct betrokkenen in het gebied. De onderzoekers zijn hier niet bij betrokken (ze wisten er niet van). De uitkomst van de avond is positief: de aanwezigen constateren dat er perspectief is voor het Nationaal Park Weerribben-Wieden en dat daar gezamenlijk vanuit het gebied aan gewerkt moet worden (februari 2015).
- Door het aanspreekpunt van SBB wordt er een overleg georganiseerd tussen het LEI en HAS-Den Bosch met als doel een optimale afstemming tussen de twee onderzoeksprojecten (maart 2015).
- Een eerste overleg vindt plaats in het gebied zelf (Wanneperveen) waarbij de onderzoekers en studenten van het HAS-project en het LEI-project met elkaar om tafel zitten, samen met het aanspreekpunt van SBB, twee boswachters uit het gebied en de vertegenwoordiger Nationaal Park Weerribben-Wieden uit de gemeente Steenwijkerland. Al pratende wordt daar, met instemming van alle aanwezigen, besloten dat het HAS-project en LEI-project twee afzonderlijke trajecten zijn met verschillende opdrachtgevers en dus ook met verschillende doelen, en met verschillende beoogde eindresultaten. Onderzoeksresultaten van de twee projecten zullen met elkaar worden gedeeld (april 2015).
- Tijdens deze vergadering kwam ook voor het eerst naar voren dat er een kernteam i.o. is met de aanwezige gemeentelijke vertegenwoordiger Nationaal Park Weerribben-Wieden als aanspreekpunt. Dit kernteam i.o. heeft onder meer als opdracht te komen tot een nieuwe financieringsstructuur voor het Nationaal Park Weerribben-Wieden. In de vergadering uit de gemeentelijke vertegenwoordiger zijn bedenkingen ten aanzien van het 'lukraak' voeren van gesprekken in het gebied omdat hij constateert dat er in het gebied weerstand is voor weer een nieuw onderzoek (onderzoeksmoeheid). Ook het onderwerp – mensen uit het gebied laten meebetalen aan onderhoud en bescherming ervan – ligt gevoelig en zou het proces tot samenwerking in het gebied en het werk van het kernteam i.o. kunnen frustreren. Daarom wordt besloten om de plannen om het gebied in te gaan (voor interviews en om een gebiedsbijeenkomst te organiseren) nader af te stemmen met het kernteam i.o., en dit kernteam te gebruiken voor specifieke 'namen en rugnummers' (april 2015).

¹⁴ <http://linkconsult.nl/files/Tijdlijn-beschrijving.pdf>

- Het kernteam i.o. organiseert een studiereis naar Nationaal Park de Biesbosch en de Hoge Kempen. Doel van de studiereis is om meer zicht te krijgen op hoe betrokkenen in deze twee Nationale Parken de zaken rondom ecosysteemdiensten organiseren en financieren. Voor de studiereis is gericht uitgenodigd: mensen in en rondom het Nationaal Park Weerribben-Wieden en raadsleden. Projectleiders van het HAS- en LEI-project worden hiervoor niet uitgenodigd, maar na afloop is er wel een terugkoppeling met hen geweest (april 2015).
- Omdat het kernteam i.o. een afwachtende houding blijkt te hebben en nog geen informatie heeft verschaft over welke streekbewoners, ondernemers of andere betrokkenen interessant zijn om te interviewen, wordt geprobeerd het proces in het gebied vlot te trekken. Hierbij wordt gedacht aan een informatieve bijeenkomst over het concept ecosysteemdiensten in relatie tot het Nationaal Park 'Weerribben-Wieden nieuwe stijl'. Dus in plaats van één-op-één interviews een minder indringende (en wellicht minder confronterende) gebiedsbijeenkomst waarin niet alleen kennis wordt gehaald, maar ook door de onderzoekers wordt gebracht. Tijdstip en genodigden zullen worden gezocht in overleg met het kernteam i.o., die als kenner van het gebied een bepalende stem krijgt in de invulling van het proces. De reden hiervoor is dat - gezien de gevoeligheid van het onderwerp - het geen zin heeft om geforceerd een proces te starten, daarmee lopende projecten en netwerken structureel te verstoren, en mensen in het harnas te jagen. Vanaf dit moment wordt het kernteam i.o. samen met SBB het aanspreekpunt voor het LEI-project in Nationaal Park Weerribben-Wieden. Omstreeks dezelfde tijd ronden de studenten van de HAS Den Bosch hun onderzoekstraject af (juni 2015).
- Vanuit het college van de gemeente Steenwijkerland wordt officieel de opdracht verleend aan het kernteam i.o. om de financiering van het Nationaal Park 'nieuwe stijl' verder te verkennen en in juni 2016 met een advies hierover te komen. Hierdoor wordt de status van het kernteam officieel bevestigd. Vanaf dit moment voelt het kernteam zich ook sterk genoeg om als volwaardig kernteam de discussie rondom het LEI-project te starten. Hiervoor wordt met het LEI de afspraak gemaakt om het project in een eerstvolgende vergadering van het kernteam toe te lichten (september 2015).
- Het LEI licht tijdens een reguliere vergadering van het kernteam het onderzoek nader toe. Het doel van de toelichting is draagvlak te krijgen voor het uit te voeren onderzoek, zodat het LEI-projectteam het gebied in kan gaan en uiteindelijk de interviews kan gaan voeren. In de toelichting wordt expliciet ingegaan op de aanpak van kennis brengen met betrekking ecosysteemdiensten (op basis van deskresearch en *expert-judgement*) en kennis halen (over wensen en preferenties aangaande de inrichting en financiering van het Nationaal Park). Tijdens de vergadering is het voelbaar dat verschillende mensen van het kernteam nog niet overtuigd zijn van het nut en noodzaak van de interviews. Ook bestaat de vrees dat wanneer de geïnterviewden wordt gewezen op het (grote) belang van het Nationaal Park voor de economische activiteiten in het gebied, het nog slechts een kleine stap is naar het laten meebetalen door ondernemers aan het onderhoud van het Nationaal Park. Dat is voor veel ondernemers totaal niet bespreekbaar, en omdat dit zo'n gevoelig onderwerp is in het gebied, stelde het kernteam zich kritisch op ten aanzien van het LEI-onderzoek. Tijdens de bijeenkomst is dan ook afgesproken dat het LEI-onderzoeksteam de interviewvragen die ze aan de respondenten in het gebied wil voorleggen (over de wensen en preferenties ten aanzien van de ontwikkelingen in het Nationaal Park, mogelijke belemmeringen hierbij en eventuele oplossingen) eerst nog afstemt met het kernteam. Deze vragen worden echter pas besproken in de kernteamvergadering van half november. Tijdens de vergadering werd eveneens door het kernteam voorgesteld om niet één gebiedsbijeenkomst te houden, maar tien. Dit omdat er tien kernen in het gebied zijn, die alle zeer verschillend zijn (oktober 2015).
- PBL als opdrachtgever constateert dat de interviews maar niet op gang willen komen. Inmiddels is het project al ruim 10 maanden aan de gang en medio december moeten de eerste resultaten opgeleverd worden. Daarom wordt besloten de pilot stop te zetten. Dit wordt vanuit het LEI gecommuniceerd naar de contactpersonen bij SBB en naar het kernteam (half november 2015).

4.3 Procesanalyse

Aanvullend is aan de hand van een gebiedsanalyse en een krachtenveldanalyse bestudeerd waarom het veldwerk niet is verlopen zoals aanvankelijk gepland en bedacht. Aan de ene kant speelden onderzoeksfactoren daarbij een rol, aan de andere kant gebiedsfactoren. Beide typen factoren worden hieronder besproken.

4.3.1 Onderzoeksfactoren

In 2015 vonden er in het Nationaal Park Weerribben-Wieden drie (onderzoeks)projecten plaats waarbij een beroep werd gedaan (of zou worden gedaan) op betrokkenen uit het gebied. Allereerst was dat het transitietraject van het kernteam (al dan niet in oprichting). Daarnaast was er het HAS-onderzoek, waarvan Staatsbosbeheer opdrachtgever was. En tot slot was er dit LEI-onderzoek, waarbij Staatsbosbeheer actief was aangehaakt teneinde de link met de alledaagse praktijk te borgen. Drie projecten in dezelfde, relatief korte periode kan bij betrokkenen leiden tot onderzoeksmoeheid. Daarnaast hadden de studenten van de HAS Den Bosch en de onderzoekers van het LEI-project zich in zekere zin, maar om begrijpelijke redenen afhankelijk gemaakt van het kernteam. Dit team had immers toegang tot het gebied en de betrokkenen, beschikte over enorme gebiedsexpertise, maar had tegelijkertijd zijn eigen doelstellingen.

Hoewel het idee was dat de verschillende (onderzoeks)projecten elkaar zouden versterken en aanvullen, bleek dat in de praktijk minder goed uit te pakken. Een voorname reden hiervoor was dat de drie projecten hun eigen dynamiek en tijdsdimensies kenden en verschillende projectdoelstellingen hadden die gerealiseerd dienden te worden. Het HAS-onderzoek kende een looptijd van zes maanden, het LEI-onderzoek een jaar. Het kernteam is vanaf september 2015 officieel begonnen en gaat door tot in 2016.

Staatsbosbeheer was bij alle drie de projecten betrokken – het is als het ware de rode draad erdoorheen. Het is vertegenwoordigd in het kernteam, was opdrachtgever van het HAS-onderzoek en speelde een actieve rol, als soort partner, bij het LEI-project. Staatsbosbeheer is dus direct gebaat bij de uitkomsten van alle drie de (onderzoeks)projecten. Daarnaast is de organisatie één van de belangrijkste beheerders van het Nationaal Park. Maar ondanks pogingen daartoe is het ook deze organisatie niet gelukt om de drie (onderzoeks)projecten meer van elkaar te laten profiteren.

Wat door dit alles heen speelt, is dat gevestigde belangen van betrokkenen in het gebied een belangrijke, niet te onderschatten rol spelen. Dit vraagt van natuurbeschermingsorganisaties, die op zoek zijn naar een positie dichtbij de samenleving, hoe hiermee om te gaan. Ofwel: hoe invulling te geven aan die nieuwe positie en hoe zichzelf op te stellen, rekening houdend met de verschillende, soms tegenstrijdige belangen in het gebied? Tegelijkertijd vonden zoals gezegd drie (onderzoeks)trajecten in het gebied plaats waarin Staatsbosbeheer verschillende rollen had. Vandaar dat het onderzoeksteam een krachtenveldanalyse *vooraf* aan het onderzoek in soortgelijke situaties aanbeveelt. Met deze analyse zouden dan in een vroeg stadium alle actoren in beeld komen, inclusief hun belangen, hun invloed, hun mogelijke mening over het LEI-project en hun invloed op het welslagen van het project. Onderzoekers hadden ontwikkelingen in het onderzoek (of juist het ontbreken daarvan) dan wellicht eerder kunnen zien aankomen.

Tot slot was er de invloed van het onderzoek zelf. Het onderzoeksaspect (gericht op kennisverwerving) was gekoppeld aan het oplossen van een probleem, namelijk het vinden van nieuwe en het optimaliseren van bestaande verdienmodellen voor het Nationaal Park. Een belangrijke voorwaarde voor het onderzoek is dan ook dat de betrokkenen in het gebied de noodzaak voor deze geplande verandering (en daarmee voor het onderzoek) onderschrijven. Zo niet, dan vormt het onderzoek een voedingsbodem voor de weerstand tegen een dergelijke nieuwe financieringsstructuur. Hieronder meer daarover.

4.3.2 Gebiedsfactoren

Praten met betrokkenen in het gebied over een nieuwe financieringsstructuur voor het Nationaal Park, en dan in het bijzonder het laten meebetalen van gebruikers en ondernemers aan het onderhoud van het Park, bleek voor het kernteam een (te) gevoelig onderwerp. Een recreatieondernemer een financiële bijdrage laten leveren voor de instandhouding van het Nationaal Park gaat voor hem meerdere bruggen te ver, zo werd vanuit het kernteam aangegeven. Hooguit zal hij een bedrag willen afstaan voor het onderhoud van een kanosteiger of een fietspad – faciliteiten waar hij zelf van profiteert. Dat neemt overigens niet weg dat (recreatie)ondernemers zich terdege bewust zijn van het

economische belang van de Weerribben-Wieden. Alleen spreken zij zich hier niet over uit, bang om letterlijk de rekening gepresenteerd te krijgen.

Onder betrokkenen lijkt een *sense of urgency* te ontbreken. Een mogelijke teloorgang van het gebied, of – iets minder dramatisch – de gevolgen van een achteruitgang in recreatieve voorzieningen worden door hen niet als een urgent probleem gezien. De reden van het ontbreken van deze *sense of urgency* is niet bekend. Een aantal factoren speelt mogelijk hierbij een rol:

- De volksaard. Wat geldt voor Drentenaren ('Uit turf, jenever en achterdocht heeft Onze Lieve Heer de Drent gewrocht'), zo kan ook de identiteit van de bewoners van de Weerribben-Wieden worden neergezet. Ze zijn, zo werd door een sleutelspeler uit het gebied aangegeven, huiverig voor veranderingen, en doen de dingen het liefst op de manier zoals hun vaders het ook gedaan hebben. Veranderingen en vernieuwingen in het gebied komen dan ook vooral van buiten.
- Er leeft sterk de opvatting dat door de jarenlange overheidsfinanciering natuur en haar ecosysteemdiensten collectieve goederen zijn, waar iedereen gebruik van kan maken. Bovendien heerst nog altijd het beeld dat de natuurorganisaties veel overheidsgeld ontvangen en dat zij daarom de eerst aangewezenen zijn om te investeren in behoud van het gebied.
- Karakterisering van sectoren: zo kent de rietteelt een groot aandeel 'nevenberoepers' en een groot inkomensaandeel van buiten de rietteelt. Mocht - doordat er minder geld is voor 'cyclisch' natuurbeheer - de rietteelt minder worden, dan hebben ze nog altijd hun inkomen van elders.
- Grote huiver bij betrokkenen om te moeten betalen voor iets waar ze voorheen altijd gratis de vruchten van plukten. Waarom moet daar straks opeens geld voor betaald worden?
- Een ecologische teruggang hoeft niet meteen een recreatieve teruggang te betekenen. Voor een deel van het toerisme zijn de Weerribben-Wieden vooral een decor, een landschap.
- Een gebrek aan inzicht in de baten die betrokkenen hebben van het gebied en de economische betekenis van het gebied voor de regio. Hierdoor ontbreekt het aan individuele of gemeenschappelijke motivatie om het gebied als een belangrijke economische driver voor de regio te zien.

De streekbewoners staan ambivalent tegenover de belangstelling voor de Weerribben-Wieden van buiten. Het geld is natuurlijk welkom en het levert banen op, recreatie en toerisme vormen een belangrijke economische pijler voor de regio. Maar al die drukte levert ook ergernissen en overlast op. Willen de Weerribben-Wieden een Nationaal Park van Wereldklasse worden, zoals het kabinet voorstaat, dan zal de bezoekersstroom vermoedelijk uitgroeien tot over de twee miljoen bezoekers. Daar moet het gebied op anticiperen.

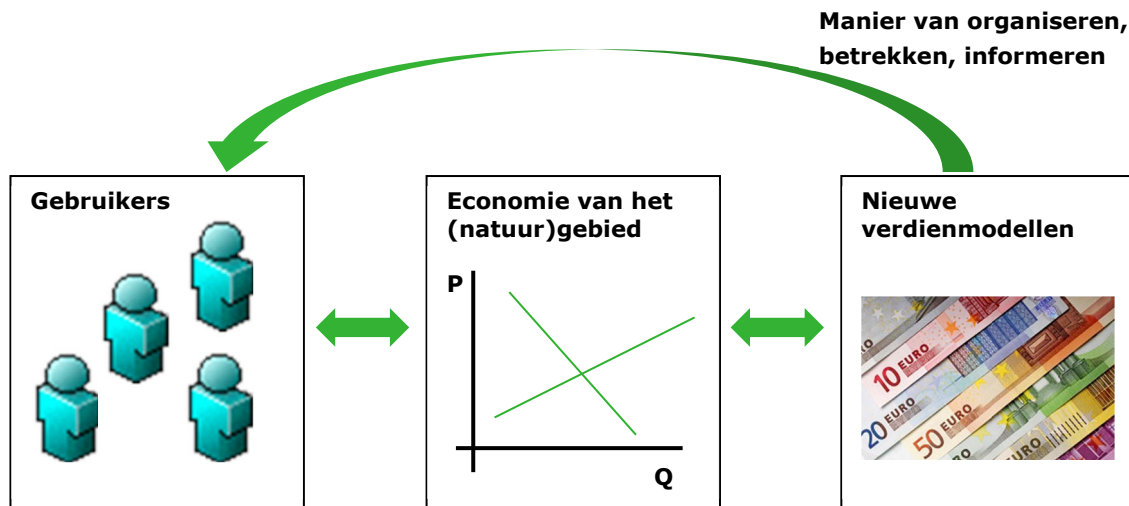
5 Conclusies

De laatste jaren vindt er een verschuiving in het natuurbeleid plaats. Een nieuwe koers richt zich op een beleid dat de overheidsuitgaven minder belast en de uitvoering meer flexibel maakt. De zorg voor natuur wordt meer in handen gegeven van bewoners, boeren en andere ondernemers in het landelijk gebied, waardoor er een grotere betrokkenheid ontstaat bij natuur in de eigen streek. Door de waarde van het 'natuurlijk kapitaal' te benadrukken, wordt gezocht naar manieren om baathebbers mee te laten betalen aan de instandhouding van dit kapitaal. Tegen deze achtergrond is de afgelopen jaren veel onderzoek gedaan naar het concept verdienmodellen, waarbij natuur expliciet als inkomstenbron wordt gebruikt.

In dit onderzoek is gekeken naar de potentie en toepasbaarheid van verdienmodellen in Nationaal Park Weerribben-Wieden. Dit gebied herbergt een breed scala aan ecosysteemdiensten. Zo levert het gebied riet, veen, en vis, legt het gebied koolstof vast, biedt het bescherming tegen overstromingsgevaar, zuivert het water, is het drager van dag- en verblijfsrecreatie (zowel op water als op land), en biedt het natuur- en landschapsschoon. Veel van deze diensten worden, zo lijkt het, gratis geleverd, waardoor de natuurbeheerders in het gebied – vaak ook de terreineigenaren – lang niet altijd de financiële waardering voor hun 'waar' krijgen. En als er betaald wordt voor een dienst, bijvoorbeeld voor het huren van kano's om in het gebied te recreëren, dan zijn het vooral andere partijen (zoals de ondernemer die kano's verhuurt) die van de opbrengsten profiteren en niet de terreinbeherende organisaties. Bovendien leeft in het gebied sterk de opvatting dat door de jarenlange overheidsfinanciering het natuurlijke kapitaal en de ecosysteemdiensten een collectief goed zijn, waar iedereen (zonder meer) gebruik van kan maken.

Met het wegvallen van overheidssubsidies, en met name voor de instandhouding van recreatieve voorzieningen, is er meer druk komen te staan op de van oudsher scheve verhouding tussen financier (de overheid), de batenhouder van natuur (recreanten, bewoners, ondernemers), en de terreineigenaar. Wie vult de ruimte van de terugtrekkende overheid op, zodat de betrokken partijen kunnen blijven profiteren van de baten die het gebied de Weerribben-Wieden levert? Afnemende financiële middelen kunnen op den duur leiden tot afnemende baten, omdat terreinbeherende organisaties minder geld te besteden hebben voor onderhoud van het gebied. Mogelijk gevolg kan zijn dat het gebied dichtgroeit met riet of kranswieren (lastig voor de waterrecreatie), of dat fietspaden door achterstallig onderhoud niet meer veilig zijn. Teneinde van de baten te kunnen blijven profiteren, is het noodzakelijk dat er voldoende financiering is voor ontwikkeling en behoud van het natuurlijke kapitaal in het gebied.

Maar het realiseren van verdienmodellen als invulling van een nieuwe financieringsstructuur voor het Nationaal Park gaat niet zonder volledige aandacht voor het gebiedsproces – zonder dit besef vervalt het praten over verdienmodellen in vrijblijvendheid. Veel nadruk in het onderzoek naar verdienmodellen ligt op de relatie tussen nieuwe geldstromen en de economie van een (natuur)gebied (zie Figuur 5.1). De cijfermatige kant van het verhaal, zeg maar. De gebruiker, en dan met name de vraag hoe hem of haar in een vroeg stadium te betrekken bij de nieuwe financieringsstructuur, komt meestal op de tweede plaats, als het verdienmodel in de praktijk gebracht moet worden.



Figuur 5.1 Nieuwe verdienmodellen vragen om aandacht voor het gebiedsproces, teneinde draagvlak te creëren

Bron: aangepast naar Poppe (2016)

Dit onderzoek heeft aangetoond dat theoretisch van alles is te bedenken over verzilvering van ecosysteemdiensten en het verdienen aan natuur. Echter, als blijkt dat de mensen in het gebied er (nog) niet klaar voor zijn, als het proces achterloopt bij de inhoud, dan gebeurt er niets. Met name in bestaande gebieden waar actoren in vaste patronen zitten, een gemeenschappelijk verleden hebben, zijn nieuwe richtingen niet altijd makkelijk te verkennen en uit te voeren. Zo ook in de Weerribben-Wieden.

Verklaarbaar is het wel. In 2011 ontving Staatsbosbeheer ruim drie keer zoveel geld van het Rijk als in 2016. En tot 2014 was de betrokkenheid van hogere overheden (Rijk, provincie) bij de Nationale Parken alomtegenwoordig. Binnen een bestek van slechts enkele jaren moet binnen het natuurbeleid meer geld uit eigen inkomsten worden gehaald, naar andere financiers worden gekeken en de maatschappij nauwer worden betrokken. Dat de maatschappij nog niet zover is, is gezien de korte tijdsperiode waarin de veranderingen zijn opgetreden misschien niet zo vreemd. Vaak moeten bestaande financieringsstructuren onder grote druk staan, en moet men effecten hiervan daadwerkelijk gaan voelen, om te gaan veranderen. Wellicht dat men over enkele jaren wel zover is en meer open staat voor vernieuwing.

Het idee achter de beschreven verdienmodellen is dat baathebbers hun verantwoordelijkheid nemen en een bijdrage leveren aan het behoud van het gebied. In de Weerribben-Wieden bleek dat alleen al een voorzichtige suggestie in die richting op grote weerstand stuit. Vertegenwoordigers van de belangrijkste stakeholders toonden zich dan ook afwachtend in hun medewerking aan dit onderzoek. De uitdaging voor het gebied ligt in het creëren van een perspectief waarin de actoren vertrouwen hebben en die tot samenwerking uitnodigt om de verzilveringsmogelijkheden daadwerkelijk te benutten. Verzilvering heeft namelijk pas kans van slagen in een ondersteunend klimaat. Als blijkt dat betrokkenen, om wat voor reden dan ook, niet aan de slag willen met het concept ecosysteemdiensten en er draagvlak ontbreekt dan hebben nieuwe verdienmodellen nauwelijks kans van slagen. Gebiedsprocessen verdienen daarom juist bij het verzilveren van natuur volop aandacht. Dit betekent veelal vroegtijdig met elkaar om de tafel gaan en met elkaar verkennen hoe de toekomst eruit zal zien bij ongewijzigd en nieuw beleid. Het creëren van een gezamenlijke *sense of urgency* is hierbij essentieel.

In geval van de Weerribben-Wieden zou ongewijzigd beleid onder meer betekenen dat er minder geld beschikbaar is voor onderhoud van recreatieve elementen en voor behoud van het cultuurhistorische karakter. Eén en ander zal gepaard gaan met dalende opbrengsten. Kortom, een afnemende kwaliteit van het gebied heeft direct impact op de belangrijkste economische pijler. Het is dan ook

voor alle partijen in het gebied van belang zich in te zetten om een dergelijke negatieve ontwikkeling te voorkomen.

Bovenstaande conclusies zijn uitkomsten op gebiedsniveau en daarmee ook van toepassing op Staatsbosbeheer dat een deel van het Nationaal Park Weerribben-Wieden beheert. Rest ons terug te keren naar de specifieke onderzoeksvraag, namelijk samen met Staatsbosbeheer nagaan wat de praktische toepasbaarheid is van het concept ecosysteemdiensten voor het 'beschermen, beleven en benutten' van natuur, en in het bijzonder voor het genereren van nieuwe en het optimaliseren van bestaande verdienmodellen voor het natuurbeleid. Voortbordurend op de bevinding dat toepassing van het concept ecosysteemdiensten alleen kans van slagen heeft als daarmee aansluiting gemaakt kan worden met de praktijk, zijn twee aspecten van belang. Allereerst dat Staatsbosbeheer rekening moet houden met de ideeën en opvattingen van het kernteam (die een weerspiegeling vormen van wat er leeft in de regionale praktijk) dat het 'Nationale Park nieuwe stijl' vorm geeft. Staatsbosbeheer maakt onderdeel uit van dit kernteam. Tegelijkertijd – en dat is het tweede aspect – staat Staatsbosbeheer voor de opgave om dicht bij de samenleving en bij de markt te komen. In Weerribben-Wieden zijn deze twee aspecten niet een-op-een aan elkaar gelijk te stellen. Dat wil zeggen, de opgave van Staatsbosbeheer strookt niet per se met de ideeën en opvattingen van (de rest van) het kernteam. De vraag voor Staatsbosbeheer is hoe om te gaan met de verschillende zienswijzen en als organisatie eigenstandig een positie in te nemen in de zoektocht naar een nieuwe financieringsstructuur, zonder daarbij het gebiedsproces te veronachtzamen.

Literatuur en websites

Algemene Rekenkamer. zonder jaar.

<http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.rekenkamer.nl%2Fdsresource%3Fobjectid%3D3226%26type%3Dorg&ei=cXQ2VOXVMs3APPTPgagJ&usq=AFQjCNFD9BQYGU-hlmiRwcJccJXDY2CQYQ>.

Altenburg, W. en R. van der Hut. 2009. *Ecologische Grondlegger Natuurvisie Weerribben-Wieden*. Veenwouden, Altenburg & Wymenga.

Bade, T., R. Enzerink en G. Smid. 2008. *Kop en munt, Nationaal Park Weerribben-Wieden als Drager van de regionale Economie*. Arnhem, Triple E Productions.

Blaeij, A. de, N. Polman en M. Borgstein. 2012. *Advies BIZ-buitengebied. Samen investeren in de Gastvrijheidseconomie*. Den Haag, LEI Wageningen UR, Publicatie: 12-071.

Blijker, J. den. 2016. Verkiezing: wat is het mooiste natuurgebied van Nederland? *Trouw*, 17 maart 2016.

Borgstein, M. en N. Polman. 2015. *Bedrijven InvesteringsZone. Een mogelijk Financieringsinstrument voor Investeren in de Bedrijfsomgeving*. Den Haag, LEI Wageningen UR, Publicatie: 2015-006.

Bouwmeester, A. 2012. *Weerribben-Wieden. Nationaal Park in Noordwest-Overijssel*. Blokzijl, Stadsdrukkerij.

Coèsèl, M., J. Schaminée en L. van Duuren. 2007. *De Natuur als Bondgenoot. De Wereld van Heimans en Thijsse in historisch Perspectief*. Zeist, KNNV Uitgeverij.

Dirkx, J. en B. de Knecht. 2014. *Natuurlijk Kapitaal als nieuw Beleidsconcept. Balans van de Leefomgeving 2014 – deel 7*. Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving.

Fiers, S., M. Kant, E. Kunen, U. Kirchholtes, S. Smits en D. Vermeulen. 2015. *Casestudy Weerribben-Wieden. Gebiedsexploitatie op basis van Ecosysteemdiensten*. Den Bosch, HAS Kennistransfer en Bedrijfsopleidingen.

Heide, M. van der en G. Overbeek. 2014. *Investeren, Besparen en Verwaarden. Een Essay over drie Jaar Beleidsondersteunend Onderzoek naar de Waarde van Groen, met een Doorkijk naar de Toekomst*. Den Haag, LEI Wageningen UR, Publicatie: 14-007.

Lienen, F. van en M. Schuerhoff. 2015. *Duurzaam Gebruik van Natuurlijk Kapitaal voor schoon Water in Brabant. Van succesvol Project naar Verankering in de Bedrijfspraktijk*. Bilthoven, PBL.

Meulen, D. van der. 2009. *Het bedwongen Bos. Nederlanders en hun Natuur*. Amsterdam, Uitgeverij SUN.

Ministerie van EZ. 2013. *Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal: Behoud en duurzaam Gebruik van Biodiversiteit*. Den Haag, Brief aan de Tweede Kamer.

Ministerie van EZ. 2014. *Natuurlijk verder; Rijksnatuurvisie 2014*. Den Haag.

NPWW (Nationaal Park Weerribben-Wieden). 2010. *Strategisch Meerjarenplan Communicatie Nationaal Park Weerribben-Wieden 2010-2015*. Zonder plaats.

NPWW (Nationaal Park Weerribben-Wieden). 2015a. *Startdocument Nationaal Park Weerribben-Wieden nieuwe stijl. Vastgesteld in de gemeenteraad Steenwijkerland 1 september 2015*. Steenwijkerland.

NPWW (Nationaal Park Weerribben-Wieden). 2015b. *Nationaal Park Weerribben-Wieden nieuwe stijl. Voortgangsrapportage I*. Steenwijkerland, 17 november 2015.

Oldenburger, J. en M. Vonk. 2008. *Turven van Rietplaggen*. Wageningen, Stichting Probos.

Poppe, K. 2016. *Landelijk Gebied onder nieuwe Management - Start van een Ontwerp-opgave*. Den Haag, LEI Wageningen UR, presentatie in het Kader van 'Renaissance van het Platteland', april 2016.

Sevens, M., H. Demolder, S. Jabobs, H. Michels, A. Schneiders, I. Simoens, T. Spanhove, P. van Gossum, W. Van Reeth en J. Peymen. 2014. *Toestand en Trend van Ecosystemen en Ecosysteemdiensten in Vlaanderen. Natuurrapport 2014*. Brussel, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Syntheserapport.

Staatsbosbeheer. 2015. *Jaarverslag 2014*. Driebergen.

Staatsbosbeheer. 2013. *De Weerribben; Externe Audit 2012*. Driebergen.

-
- Steen, J.L.H. van, J.D. van den Wall Bake en C.C.H. Cronenberg. 2010. *Potentiële hoogwaardige Toepassingen van Riet. Een Marktverkenning*. Utrecht, InnovatieNetwerk, Rapportnr. 10.2.245
- Terwan, P. en N. van der Fluit. 2011. *Verkenning van Rietsector in Nationaal Park Weerribben-Wieden*. Utrecht / De Wijk.
- Veenstra, J. 2011. *Ecosysteemdiensten. Gouden Greep of lege Huls?* Driebergen, Discussiestuk voor Staatsbosbeheer.
- Wiedijk, F.M. 1991. *De boeiende Wereld van Weerribben en Wieden*. Blokzijl.

LEI Wageningen UR
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E publicatie.lei@wur.nl
www.wageningenUR.nl/lei

Rapport
LEI 2016-056



LEI Wageningen UR is een onafhankelijk, internationaal toonaangevend, sociaaleconomisch onderzoeksinstituut. De unieke data, modellen en kennis van het LEI bieden opdrachtgevers op vernieuwende wijze inzichten en integrale adviezen bij beleid en besluitvorming, en dragen uiteindelijk bij aan een duurzamere wereld. Het LEI maakt deel uit van Wageningen UR (University & Research centre). Daarbinnen vormt het samen met het Departement Maatschappijwetenschappen van Wageningen University en het Wageningen UR Centre for Development Innovation de Social Sciences Group.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.500 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life



LEI Wageningen UR
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
E publicatie.lei@wur.nl
www.wageningenUR.nl/lei

RAPPORT
LEI 2016-056
ISBN 978-94-6257-811-1

LEI Wageningen UR is een onafhankelijk, internationaal toonaangevend, sociaaleconomisch onderzoeksinstituut. De unieke data, modellen en kennis van het LEI bieden opdrachtgevers op vernieuwende wijze inzichten en integrale adviezen bij beleid en besluitvorming, en dragen uiteindelijk bij aan een duurzamere wereld. Het LEI maakt deel uit van Wageningen UR (University & Research centre). Daarbinnen vormt het samen met het Departement Maatschappijwetenschappen van Wageningen University en het Wageningen UR Centre for Development Innovation van de Social Sciences Group.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.500 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
